

Otpornost mladih iz alternativne skrbi

Stojanović, Ana

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:163146>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-15**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET
STUDIJSKI CENTAR SOCIJALNOG RADA

Ana Stojanović

OTPORNOST MLADIH IZ ALTERNATIVNE SKRBI

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2022.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET
STUDIJSKI CENTAR SOCIJALNOG RADA

Ana Stojanović

OTPORNOST MLADIH IZ ALTERNATIVNE SKRBI

DIPLOMSKI RAD

Mentorica: dr. sc. Ines Rezo Bagarić

Zagreb, 2022.

Sadržaj

1. Uvod	1
1.1. <i>Alternativna skrb</i>	1
1.2. <i>Otpornost</i>	2
1.3. <i>Mladi s iskustvom života u alternativnoj skrbi</i>	3
1.4. <i>Teorijsko polazište</i>	5
1.5. <i>Dosadašnja istraživanja</i>	7
2. Cilj i istraživačka pitanja	9
3. Metoda	9
3.1. <i>Sudionici</i>	9
3.2. <i>Postupak i etička načela</i>	10
3.4. <i>Obrada podataka</i>	12
4. Rezultati i rasprava	13
4.1. <i>Pozitivni ishodi</i>	15
4.2. <i>Osobne snage i okolinski resursi</i>	19
5. Zaključak	38
6. Literatura	39
7. Prilog	44

Otpornost mladih iz alternativne skrbi

Sažetak:

Cilj ovog istraživanja je dobiti uvid u otpornost mladih nakon života u alternativnoj skrbi. Istraživanje je provedeno uživo u Zagrebu metodom polustrukturiranog intervjua s osmero mladih iz alternativne skrbi, a u obradi podataka korištena je tematska analiza. Dobiveni rezultati uglavnom su u skladu s dosadašnjim istraživanjima iz Hrvatske i svijeta. Slijedom toga ovo istraživanje ukazuje da su kod mladih iz alternativne skrbi prisutne brojne unutarnje snage i vanjski resursi koji im mogu olakšati prelazak u odraslu dob. Mladi iz alternativne skrbi postižu životne uspjehe slične mladima koji nemaju iskustvo života u skrbi. Način na koji su mladi izašli iz skrbi ukazuje na iznenadnost i nesprijetnost na samostalan život. Samostalan život nakon izlaska iz skrbi može biti vrlo izazovan i za mnoge mlade iz skrbi znači gubitak osjećaja sigurnosti, dok je podrška koju u tom periodu primaju uglavnom iz neformalnih izvora. Mladi su tijekom života u skrbi usvojili mnoge vještine te sam život u skrbi gledaju kao na resurs. Pri suočavanju s izazovima vidljiv je značaj osobnih karakteristika kao što su upornost, odgovornost i snalažljivost. U radu su navedeni i drugi ne manje bitni čimbenici otpornosti na temelju kojih je moguće razvijati programe osnaživanja mladih.

Ključne riječi: otpornost, alternativna skrb, izlazak mladih iz skrbi

Resilience of young people from alternative care

Abstract:

The aim of this research is to gain insight into the resilience of young people after living in alternative care. The research was conducted live in Zagreb using a semi-structured interview method on a sample of eight young people from alternative care. Thematic analysis was used. The results are mostly in line with previous research from Croatia and the world. Consequently, this research indicates that young people from alternative care have numerous internal strengths and external resources that can facilitate their transition to adulthood. Young people from alternative care achieve life successes similar to young people who have no experience of living in care. The way the young people came out of care indicates suddenness and unpreparedness for an independent life. Living independently after leaving care can be very challenging and for many young people from care it means losing a sense of security, while the support they receive in that period is mainly from informal sources. During their life in care, young people have acquired many skills and see their life in care as a resource. When facing challenges, the importance of personal characteristics such as persistence, responsibility, and resourcefulness is evident. This paper also mentions other equally important factors of resilience from which it is possible to develop youth empowerment programs.

Keywords: resilience, alternative care, care leavers

Izjava o izvornosti

Ja, Ana Stojanović pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključiva autorica diplomskog rada te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristila drugim izvorima do onih navedenih u radu.

Ime i prezime: Ana Stojanović

Datum: 7. 7. 2022.

1. Uvod

1.1. Alternativna skrb

Alternativna skrb je svaki oblik smještaja izvan vlastite obitelji koji može biti u instituciji, domovima obiteljskog tipa, udomiteljskoj obitelji ili kod treće osobe koja ispunjava pretpostavke propisane za skrbnika (Bartoluci, 2015.). Navedeno upućuje da su djeca i mladi iz alternativne skrbi u nekom trenutku života izdvojeni iz vlastite obitelji te im se pružala skrb kroz smještaj u nekom od oblika alternativne skrbi. Uzimajući u obzir okruženje u kojem se alternativna skrb pruža, alternativna skrb može biti institucionalna, srodnička, udomiteljska te obuhvaćati samostalno stanovanje djece uz nadzor i ostale oblike smještaja koji nalikuju obitelji (Bartoluci, 2015.). Države se razlikuju u politikama koje se odnose na dob u kojoj mladi moraju napustiti skrb te sustavima usluga i resursima koji su dostupni. Mladi u Hrvatskoj trebaju napustiti alternativnu skrb s 18. ili 21. godinom, a na primjer mladi u Engleskoj izlaze iz skrbi između 16 i 18 godine (Kusturin, 2020.). U Hrvatskoj Zakon o socijalnoj skrbi, Obiteljski zakon i Zakon o udomiteljstvu obvezuju državu putem sustava socijalne skrbi da preuzme brigu o djeci bez odgovarajuće roditeljske skrbi. Temeljem Zakona o socijalnoj skrbi (NN 18/22, čl.18, st.1) „osoba koja je bila korisnik prava na uslugu smještaja ili organiziranog stanovanja, a kojoj je potrebno osigurati stanovanje dok za to traje potreba, a najduže do 26. godine života“ ubraja se u korisnike socijalne skrbi. U 2020. godini ukupno je 1.151 korisnika bilo smješteno u dom socijalne skrbi za djecu i mlađe punoljetne osobe bez roditelja ili bez odgovarajuće roditeljske skrbi i 947 u domu socijalne skrbi za djecu i mlađe punoljetne osobe s problemima u ponašanju te 2.271 je bilo korisnika smještaja djece i mladeži u udomiteljskoj obitelji (Ministarstvo rada, mirovinskoga sustava, obitelji i socijalne politike, 2021.). Stoga, možemo zaključiti da je u 2020.godini bilo oko 4400 djece u alternativnoj skrbi. Iz Godišnjeg statističkog izvješća o domovima i korisnicima socijalne skrbi u 2020.godini (Ministarstvo za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku., 2021.) vidljivo je da je samo 29 djece i mladih imalo od Centra za pružanje usluga u zajednici pruženu uslugu savjetovanja i pomaganja nakon izlaska iz skrbi.

1.2. *Otpornost*

„Otpornost je proces učinkovitog pregovaranja, prilagođavanja ili upravljanja značajnim izvorima stresa ili traume. Imovina i resursi unutar pojedinca, njegovog života i okoline olakšavaju ovu sposobnost prilagodbe i „povratka“ u slučaju nedaća” (Windle, 2010.:12). Otpornost se može definirati kao „kapacitet dinamičkog sustava da se odupre ili oporavi od značajnih izazova koji prijete njegovoj stabilnosti, održivosti ili razvoju“ (Masten, 2011.:49). Otpornost je kvaliteta koja omogućuje nekim mladim ljudima da pronađu ispunjenje u svojim životima usprkos njihovom nepovoljnom porijeklu, problemima ili nedaćama kojima mogu biti podvrgnuti ili pritiscima koje mogu doživjeti (Stein, 2005.). Otpornost se definira kao sposobnost oporavka od nedaća i daljnjeg pozitivnog razvoja (Rutter, 2012.; prema Frimpong-Manso, 2020.). Izloženost značajnim rizicima ili nedaćama neophodna je za nastanak otpornosti (Chmitorz i sur., 2018.). Kako bi pružio dokaz otpornosti, pojedinac treba pokazati uspješan ishod ili prilagodbu. Kako vidimo u prethodno navedenim definicijama otpornosti, prisutna su dva aspekta - postoji rizik ili izazov s kojim se pojedinac suočava i da pri tome i dalje dobro funkcionira, dakle ostvaruje pozitivne ishode (Luthar i sur., 2000.). U početku su istraživači koncept otpornosti usmjerili na pojedinca, a s vremenom su proširili usmjerenost i na šira okruženja pojedinca što je posljedica postojanja svijesti o nepobitnom značaju interakcija između pojedinca i okruženja (O’Dougherty Wright i sur., 2013.). Unutarnji i vanjski resursi koji doprinose razvoju otpornosti najčešće se nazivaju zaštitnim čimbenicima (Luthar i sur., 2000.; Maurović, 2015.; Windle, 2011.). Otpornost se razvija kod svih i zapravo je riječ o uobičajenom sustavu prilagodbe koji treba poticati i održavati (Sladović Franz, 2017.). Otpornost se javlja čak i kada je kod populacije prisutno mnogo čimbenika rizika. Ungar (2011.) naglašava da je za održavanje otpornosti važna sposobnost pojedinca da iskoristi dostupne resurse u okruženju. Suočeni s poteškoćama, oni s većom otpornošću mogu iskoristiti osobne, relacijske i okolinske resurse kako bi postigli pozitivnu prilagodbu (Frimpong-Manso, 2020.). Kada navedeno primijenimo na populaciju mladih iz alternativne skrbi, jasno je da su mladi kroz život bili izloženi različitim nepovoljnim čimbenicima. Međutim, mnogi mladi u sebi imaju mnogobrojne snage kojima uspijevaju nadvladati prijetnje na koje nailaze. Stoga, važno je proučiti čimbenike koje doprinose razvoju njihove otpornosti

(Kusturin, 2020.). Ovaj rad će biti usmjeren na unutarnje i vanjske čimbenike otpornosti kod mladih nakon izlaska iz alternativne skrbi.

1.3. Mladi s iskustvom života u alternativnoj skrbi

Mladi koji su izašli iz alternativne skrbi nalaze se uglavnom u fazi odrasle dobi u nastajanju. Odrasla dob u nastajanju (engl. *emerging adulthood*) je razvojno razdoblje od kasnih tinejdžerskih godina do kasnih dvadesetih godina. To je razdoblje kada mladi istražuju mogućnosti života te je obilježeno istraživanjem identiteta, nestabilnosti, usredotočenosti na sebe i osjećaja da se mlada osoba nalazi između adolescencije i odrasle dobi (Arnett, 2000.). Društvene promjene tijekom posljednjeg desetljeća produljile su i za većinu mladih odgodile vrijeme prijelaza mladih u odraslu dob, tako da se danas većina mladih osamostaljuje tek mnogo godina nakon adolescencije (Refaeli, 2017.), dok to u pravilu nije slučaj s mladima iz alternativne skrbi.

Mladi iz alternativne skrbi često dolaze iz obitelji koje su preopterećene materijalnim i emocionalnim problemima s kojima se ne mogu adekvatno nositi te kao djeca mogu biti žrtve različitog oblika zlostavljanja (uglavnom fizičkog, seksualnog ili emocionalnog) ili mogu biti zanemarivana (Stein, 2005.). Iskustva rane traume i zlostavljanja ili problemi s mentalnim zdravljem mogu ih dodatno staviti u nepovoljan položaj (Campo i Commerford, 2016.). Stein (2006:423; prema Van Breda i Dickens, 2017.) zaključuje da su „mladi ljudi koji odrastaju bez skrbi među najisključenijim skupinama mladih u društvu“, na temelju ranjivosti koja ih je izvorno dovela u sustav skrbi i izazova s kojima se suočavaju izlaskom iz skrbi.

Napuštanje skrbi je razdoblje prijelaza iz „djeteta u skrbi“ u „odraslog“ u društvu, a taj prijelaz u život nakon skrbi dovodi do promjene društvenog statusa (Glynn, 2021.). Hart (1984.; prema Sladović Franz, 2017.) navodi da tijekom prijelaza u odraslu dob mladi iz skrbi prolaze kroz tri povezane faze: napuštanje ili odvajanje, prijelazni period i integracija u novu socijalnu poziciju. Mladi iz alternativne skrbi su prije svega jednaki po sposobnostima, stavovima i postupcima svim drugim mladim osobama (Stein, 2012.). Međutim, kod njih prijelaz iz skrbi u odraslo doba često znači gubitak podrške iz formalnih izvora, ali isto tako i gubitak socijalne mreže koja bi trebala predstavljati oslonac u procesu prijelaza u odraslo doba (Sladović Franz,

2017.). Mladi iz alternativne skrbi suočavaju se s dodatnim poteškoćama u prijelazu u odraslu dob zbog potencijalno smanjenog društvenog kapitala, a time i manjih mreža osobne sigurnosti (Glynn, 2021.). Mladi nakon izlaska najčešće ne primaju od sustava alternativne skrbi trajnu podršku kakva se očekuje od roditelja (Mendes i Moslehudin, 2006.; prema Sladović Franz, 2017.). Zbog današnjih društvenih i ekonomskih uvjeta u koje se većina mladih nalazi, može se govoriti o marginalizaciji mladih iz skrbi, a marginalizaciji doprinose dugotrajni i nejasni prijelazi u život nakon skrbi (Glynn, 2021.). Mladi koji napuštaju skrb suočavaju se s ovom tranzicijom uglavnom bez istih sustava socijalne podrške ili obiteljskih sigurnosnih mreža kao njihovi vršnjaci. Stoga, može se reći da su ranjiva skupina koja je u tom životnom razdoblju još više pod rizikom iz više razloga. Neki od razloga mogu biti prisilna neovisnost bez adekvatne društvene i financijske potpore ili pak neki nisu razvojno spremni za samostalan život zbog ranijih trauma i zlostavljanja ili problema s mentalnim zdravljem (Campo i Commerford, 2016.). Mladima koji napuštaju skrb može biti daleko teže suočavanje s velikim promjenama u svom životu pogotovo ako im nedostaje pripreme i podrške. Drugim riječima, povećani je rizik od različitih negativnih ishoda kod mladih iz alternativne skrbi u odnosu na mlade koji nisu iz skrbi.

Mladi iz alternativne skrbi su pod pritiskom da brže prijeđu u odraslu dob, a sva odgovornost oko pripreme za taj prijelaz ostaje na njima samima. Za mladu osobu koja je bila u skrbi očekuje se da će nakon što izađe iz alternativne skrbi automatski prijeći u odraslo doba i u kratkom vremenskom razdoblju postati neovisna. Stoga, mladima iz skrbi nedostaje razdoblje pripreme, prijelazni period gdje mogu isprobavati različite životne opcije te da imaju vrijeme za otkrivanjem svog identiteta i istraživanje slobode i rizika (Sladović Franz, 2017.).

U istraživanjima iz ranih 1970-ih otkriveno je da su mladi koji su napustili skrb bili loše (praktički, emocionalno i obrazovno) pripremljeni da se nose sa životom nakon skrbi te su zato često kasnije imali iskustvo usamljenosti, izoliranosti, lošijeg mentalnog zdravlja, nezaposlenosti, siromaštva, lutanja i beskućništva (Stein, 2004.; 2005.). Mladi iz alternativne skrbi izloženi su riziku za devijantne aktivnosti i okolnosti kao što su beskućništvo, uključenost u kriminalne aktivnosti itd. (Kusturin, 2020.). Suočavanje s izazovima na koje nailaze pri izlasku i nakon izlaska utječe na

tjelesno i mentalno zdravlje te postoji vjerojatnost povećanja teškoća mentalnog zdravlja (Dixon, 2008.; prema Sladović Franz, 2017.).

Specifični izazovi tijekom izlaska iz skrbi su povezani sa životnim okolnostima bilo povratak u biološku obitelj i/ ili samostalni život, zaposlenje/obrazovanje, osnivanje vlastite obitelji itd. (Sladović Franz, 2017.). Izazovi s kojima se mladi susreću tijekom svog puta od skrbi do odrasle dobi su u pravilu: boravak u mirnom smještaju, ispunjavanje vlastitog potencijala u obrazovanju, zapošljavanju ili osposobljavanju te postizanje pozitivnog osjećaja dobrobiti i dobrog zdravlja (Stein, 2012.). Naime, iz istraživanja Kusturin (2020.) vidljivo je da su mladi s iskustvom alternativne skrbi nakon izlaska iz skrbi u potrazi za stabilnosti, načinom za unapređenjem svojih životnih šansi, traže bliskost, duševni mir te su u potrazi za pomoći i podrškom. Zbog rizičnosti skupine mladih koji napuštaju skrb bitno je u tom razdoblju prijelaza u odraslu dob istražiti imaju li ti mladi potrebne kvalitete, vještine i strategije suočavanja (Schofield i sur., 2017.). Stoga, važno je proučiti čimbenike koje doprinose razvoju njihove otpornosti. Stein (2005.) predlaže korištenje teorije otpornosti kako bi se razvilo bolje razumijevanje procesa napuštanja skrbi i ishoda mladih koji napuštaju skrb.

1.4. Teorijsko polazište

Teorijsko polazište u ovom diplomskom radu usmjereno je na otpornost mladih u alternativnoj skrbi što pomiče perspektivu s modela koji se temelji na deficitu na model koji se temelji na snazi. Veliki broj istraživanja mladih u alternativnoj skrbi usmjerena su na deficit, naglašavajući čimbenike rizika i neprilagođenost (Shpiegel, 2012.). Vrlo jednostavan proces pomicanja fokusa pažnje s problema na prednosti leži u srcu pristupa koji se temelji na otpornosti (Daniel i sur., 1999.).

Teorija otpornosti usredotočuje se na razumijevanje zdravog razvoja unatoč riziku te je usmjerena na snage umjesto na slabosti (Fergus i Zimmerman, 2005.; prema Windle, 2020.). Uz ovu teoriju, za ovaj je diplomski rad od iznimnog značaja i Teorija ekoloških sustava. Ovu je teoriju razvio Bronfenbrenner krajem 20. stoljeća, kada je spoznao da bi razvoj djeteta trebalo promatrati u odnosu na kontekst unutar kojeg se događa. Postavka je ove teorije da se pojedinac razvija u kontinuiranoj interakciji s okolinom, uključujući obiteljski sustav, sociokulturne sustave i fizičko

okruženje (Bronfenbrenner i Morris, 1998.; Lerner, 2006.; prema Masten, 2014.b). Kad ove dvije teorije dovedemo u vezu, zaključak je sljedeći: otpornost djeluje na više razina koje međusobno djeluju o čemu govori teorija ekoloških sustava (Bronfenbrenner, 1994.; prema Windle, 2020.). Sukladno ovom, kontekst razvoja otpornosti je moguće vidjeti kroz djelovanje pet sustava: mikrosustav, mezosustav, egzosustav, makrosustav i kronosustav. Prvu razinu čini mikrosustav koji se odnosi na neposrednu okolinu djeteta koju uglavnom čine njegovi odnosi s obitelji, prijateljima i ostalim važnim osobama. Mezosustav čini drugu razinu te se odnosi na interakciju različitih mikrosustava u koje je dijete uključeno (primjerice interakcija nastavnik – udomitelj). Egzosustav je treća razina vanjskih utjecaja u koje pojedinac nije izravno uključen, već obuhvaća njegovu ukupnu socijalnu mrežu, širu okolinu, masovne medije i još brojne aspekte koji čine ukupnost egzosustava. Četvrtu razinu čini makrosustav, a vezan je uz obilježja određene kulture, kao što su religija i društveni sustav, a između ostaloga i privreda te obrazovanje kao važno obilježje svake kulture. Kronosustav čine događaji i tranzicije koje se izmjenjuju tijekom života unutar specifičnih sociopovijesnih uvjeta (Bronfenbrenner, 1979., Stanley, 2011.; prema Maurović, 2015.).

Ekološka teorija ljudskog razvoja naglašava „interakciju i međusobni utjecaj obiteljskih procesa, vršnjačke grupe, socijalne podrške i uvjeta u zajednici, sigurnosti susjedstva i kvalitete života, ključnih socijalnih ustanova na individualni razvoj djeteta“ (Burt i sur., 1998.; Bašić, 2000.; prema Gazdek i Horvat, 2001.:85). Koncept otpornosti u svim fazama razvoja može pronaći temelj u teoriji ekoloških sustava što znači da procesi unutar određenih sustava mogu biti pojedincu zaštitni mehanizmi (Ungar i sur., 2013.; prema Maurović, 2015.).

Važno je razumjeti mlade iz alternativne skrbi kao mlade u društvu jer je iskustvo skrbi u interakciji s drugim aspektima života koji utječu na ishode nakon života u skrbi (Glynn, 2021.). Ovaj okvir ima za cilj razumjeti ljude u sredinama u kojima žive i procijeniti njihovu interakciju s tim sredinama. Pojedinci nisu izolirani, već su u interakciji sa svojim fizičkim, društvenim i okolinskim kontekstima te su pod njihovim utjecajem, kako navodi i Bronfenbrennerova teorija (Windle, 2020.). Mnoga istraživanja ističu kako su mladi koji napuštaju skrb heterogena skupina i kako pozitivni ishodi ovise o kompleksnim interakcijama različitih čimbenika iz

različitih konteksta opisanih u teoriji ekoloških sustava (Campo i Commerford, 2016.; Stein, 2012.). Navedeno upućuje na važnost osobnog i okolinskog značaja čimbenika otpornosti, što potiče proučavanje otpornosti osobe u okruženju (Van Breda i Dickens, 2017.).

1.5. Dosadašnja istraživanja

Stein (2012.) kategorizirao je mlade koji napuštaju skrb u tri skupine definirane prema stupnju otpornosti: one koji „kreću dalje“ (engl. *Moving on*), „preživjele“ (engl. *Survivors*) i „žrtve“ (engl. *Strugglers*). U mlade koji „kreću dalje“ svrstani su oni kod kojih je zamijećena visoka otpornost, njihova razvojna postignuća slična su onima koje postižu mladi koje su odgojili njihovi biološki roditelji. Mladi svrstani u tu skupinu uspješno izlaze iz skrbi te nastavljaju sa životom. Uglavnom preuzimaju kontrolu u vlastitom životu, prihvaćaju samostalnost, dobivaju i prihvaćaju podršku izvana te uspostavljaju i ulažu u odnose s drugima. Suprotno tome, u druge dvije skupine „preživjele“ i „žrtve“ svrstani su oni koji su imali razne prepreke tijekom pokušavanja prilagodbe samostalnom životu. „Preživjeli“ opstaju usprkos teškoćama, u pravilu se suočavaju s pronalaskom smještaja i financijskim teškoćama, interpersonalni odnosi često nemaju obilježje zdravog odnosa (obilježeni ovisnošću o drugom ili nestabilnosti). Međutim, mladi svrstani u tu skupinu se doživljavaju odraslijima, samostalnijima i iskusnijima od drugih. Pružanje profesionalne podrške tijekom izlaska je kod njih od iznimne važnosti. „Žrtve“ su oni koji se nakon izlaska iz skrbi i dalje bore s brojnim izazovima. Kod njih je nakon izlaska iz skrbi velika vjerojatnost od nezaposlenosti, siromaštva, beskućništva, kao i teškoća mentalnog zdravlja, usamljenosti i izoliranosti.

U preglednom radu Lou i suradnika (2018.) uključena su istraživanja čiji su sudionici imali prethodno iskustvo života u skrbi. Navode da se ishodi mogu proučavati s obzirom na spol, dob i kontekst životnih događaja, kao što je uključenost u obrazovanje, prisutnost brižnih odraslih, duljina smještaja u skrbi. Također, uočena je pozitivna povezanost pozitivnih ishoda i unutarnjih čimbenika: pozitivnih unutarnjih atributa, moralnog kompasa, vizije budućnosti i samoregulacije.

Mnogi mladi usprkos rizicima ostvare pozitivne životne ishode (Campo i Commerford, 2016.). Gledajući općenito, otpornost mladih s iskustvom u skrbi

povezana je s boljom kvalitetom života i boljim zdravstvenim ishodima (Chia i Lee, 2015.; prema Lou i sur., 2018.). Stein (2012.) navodi čimbenike koji pospješuju otpornost u razdoblju prijelaza iz skrbi u odraslu dob, što uključuje kontrolu vremena napuštanja skrbi, održavanje stabilnih društvenih mreža, dobivanje usluga savjetovanja za rješavanje osobnih i obiteljskih pitanja, te jasan plan puta za obrazovanje i zapošljavanje.

Istraživanje Van Breda i Dickens (2017.) na pretežito muškom uzorku u dobi od 16-21 godinu provedeno u Južnoj Africi godinu nakon izlaska iz skrbi pokazalo je da otpornost predviđa bolje obiteljske odnose, smještaj, višu dobrobit, plaćeno zaposlenje, bolje odnose s prijateljima i bolje zdravlje. Shpiegel (2016.) ističe čimbenike otpornosti koji olakšavaju bolje ishode: niža procjena životnog stresa, socijalna podrška, duhovnost, prisutnost odraslih mentora, sudjelovanje u izvannastavnim aktivnostima, vezanost za školu i itd.

Prema istraživanju Maurović (2015.) vanjski i unutarnji zaštitni mehanizmi mladih smještenih u dječje domove su procijenjeni u visokim vrijednostima. Dakle, većina mladih smještenih u dječje domove usprkos prisutnosti različitih rizika pokazuje dobre razvojne ishode. Mladi koji su se pokazali otpornijima osjećaju veću povezanost sa školom, svijest o sebi i samoučinkovitosti, uključeni su u odlučivanje o važnim stvarima u školi i domu, njihovi prijatelji imaju visoka očekivanja od njih, posjeduju vještine rješavanja problema, imaju različite hobije i interese te imaju ciljeve i težnje.

Frimpong-Manso (2020.) je na uzorku mladih od 26-29 godina istražio čimbenike koji promiču uspješan prijelaz u odraslu dob. Istraživanje je provedeno u Gani gdje mladi napuštaju skrb u dobi od 16-18 godina. U istraživanju je uočena važnost podrške u skrbi koja se pokazala važnom za obrazovanje mladih i za razvoj životnih i društvenih vještina. Brižnost, usmjeravanje i poticaji koje su mladi dobivali od odraslih u skrbi kasnije je pridonijelo lakšoj prilagodbi nakon napuštanja skrbi. Mladi tvrde da im je pomogla obrazovna potpora koju su dobili u skrbi (što produžilo je boravak u skrbi), ali i stambena potpora koja im je pružena tijekom tranzicije u šire društvo. Nakon napuštanja skrbi sudionici su uglavnom dobivali neformalnu podršku u obliku telefonskih poziva, razgovora i posjeta do financijske pomoći i

čuvanja djece. Mladi pokazuju visok stupanj ustrajnosti i samopouzdanja za poduzimanje koraka za rješavanje problema i suočavanje s izazovima.

U istraživanju Kusturin (2020.) uočeni su brojni čimbenici koji doprinose razvoju otpornosti, a posebno dolaze do izražaja nakon izlaska iz skrbi. To su: pozitivan odnos prema životu u skrbi i uviđanje dobiti proisteklih iz života u skrbi; životna postignuća (visoko obrazovanje, poslovna postignuća, financijska neovisnost, osobni razvoj i ustrajnost, partnerstvo i roditeljstvo) i iskustvo uspjeha; pozitivna slika o sebi i pouzdanje u vlastite sposobnosti (samostalnost, radišnost i odgovornost, snaga i ustrajnost, asertivnost, solidarnost); doživljaj sebe kao odrasle osobe; aktivnosti slobodnog vremena (vježbanje, izleti, sviranje gitare, cjeloživotno formalno i neformalno obrazovanje); osjećaj emocionalne dobrobiti; planovi za budućnost i osjećaj da ih mogu doseći; pozitivan odnos prema traženju pomoći; podrška ljudi na koje se mogu osloniti te pozitivan odnos prema vlastitim životnim šansama u usporedbi s vršnjacima koji su odrastali s obitelji. Kusturin (2020.) ističe da se nakon izlaska iz skrbi unapređuju socijalni i emocionalni aspekti života mladih, iako su tijekom skrbi istaknuti kao izvor ranjivosti.

2. Cilj i istraživačka pitanja

Cilj istraživanja je dobiti uvid u otpornost mladih nakon života u alternativnoj skrbi. Polazeći od cilja, formirana su sljedeća istraživačka pitanja:

1. Koji su pozitivni ishodi mladih koji su izašli iz alternativne skrbi?
2. Koje su osobne snage i okolinski resursi mladih s iskustvom alternativne skrbi koji doprinose prevladavanju prepreka i poteškoća?

3. Metoda

3.1. Sudionici

U istraživanju je sudjelovalo osam mladih s iskustvom života u javnoj skrbi. Mladi s iskustvom života u javnoj skrbi uključuje mlade koji su za vrijeme odrastanja živjeli određeni dio života u alternativnoj skrbi. Uvjet za odabir sudionika je bio da imaju

iskustvo života u alternativnoj skrbi barem godinu dana. Sudionici su većinom djevojke (njih pet), dok je raspon dobi od 20 do 25 godina (23 u prosjeku). Većina sudionika kao završeni stupanj obrazovanja imaju srednju strukovnu školu (alatničari i srodna zanimanja, instalateri, financijski i prodajni stručnjaci, zanimanja osobnih usluga, ekonomija), dok jedna sudionica je imala završenu gimnaziju te jedna sudionica ima završen preddiplomski studij. Jedna sudionica je nakon pola godine prekinula školovanje te se upisala godinu kasnije u drugu srednju školu koju je redovno završila. Jedan sudionik je nakon završene srednje škole i dvije godine pauze upisao drugu srednju školu informatičkog usmjerenja koju trenutno pohađa. Troje sudionika su polaznici 2.-5. godine studija, a jedan sudionik napustio je studiranje nakon prve godine studija. Studenti studiraju različite studije: stručni studiji, područje humanističkih znanosti, područje društvenih znanosti. Jedna sudionica uz studiranje je i zaposlena na studentski ugovor. Dvoje sudionika je trenutno nezaposleno te se ne školuje, a dva sudionika imaju ugovor o radu na neodređeno. Sudionici su prvi put ušli u alternativnu skrb od rođenja pa do 17 godina. U odnosu na oblik alternativne skrbi pet ispitanika ima iskustvo života u dječjem domu, četiri u stambenoj zajednici, tri u odgojnom domu i dvoje u udomiteljskim obiteljima. Što se tiče trenutnog smještaja troje sudionika živi u kući s nekim od članova njihove obitelji, jedna u kući od obitelji od dečka, jedna živi sama u iznajmljenom stanu, dok dvoje sudionika živi u studentskom domu, a jedan u stambenoj zajednici za beskućnike. Jedna sudionica je razvedena, a samo jedna je u vezi koja traje sedam godina. Sudionici procjenjuju svoj materijalni status uglavnom prosječan, dok dvoje sudionika svoj status procjenjuje ispod prosječnim.

3.2. Postupak i etička načela

Putem Udruge „Igra“ prikupljeni su sudionici, mlade osobe iz različitih oblika alternativne skrbi. U ovom istraživanju korišten je namjerni uzorak. Neprobabilističke metode uzorkovanja zasnivaju se na prosudbama istraživača i specifičnim potrebama istraživanja, ne nude mogućnost uopćavanja niti osiguravaju reprezentativnost. Namjerni uzorak je uzorak koji je odabran prema nekim prethodnim spoznajama o populaciji ili sukladno specifičnim istraživačkim ciljevima (Milas, 2009.). Pri odabiru sudionika korišten je kriterij najveće informativnosti te su

uključeni mladi iz različitih oblika alternativne skrbi, uz kriterije uzorka: iskustvo življenja u alternativnoj skrbi barem godinu dana, iskustvo napuštanja alternativne skrbi te maksimalna dob sudionika 30 godina. Sudionicima se prvo pristupilo putem telefonskog poziva od zaposlenice udruge Igra koja im je objasnila svrhu istraživanja i način provedbe, a po njihovom pristanku na dijeljenje telefonskog broja i kontaktiranju, telefonski im se obratila autorica istraživanja. Dogovoren je i proveden intervju licem-u-lice, uživo u prostorijama Studijskog centra socijalnog rada. Za sudjelovanje u istraživanju osigurana je novčana nagrada u vrijednosti 200 kuna. Intervjui su provedeni u ožujku 2022. godine. Intervjui su trajali od 35 minuta do jedan sat i 10 minuta; u prosjeku su trajali oko 45 minuta. U istraživanju je sudjelovalo osam sudionika. Nitko nije odbio sudjelovati u istraživanju niti je odustao tijekom provedbe. Uz suglasnost sudionika, korišteno je audio snimanje za prikupljanje podataka. Nakon što su sudionici upoznati sa svrhom, temom, načelima i novčanom nagradom, sudionici su dali usmeni pristanak na istraživanje te su potpisali pristanak za sudjelovanje u istraživanju. Objasnjena im je dobrovoljnost sudjelovanje te mogućnost prekida istraživanja ili odbijanja odgovora na pojedina pitanja. Upoznati su s načinima anonimizacije transkripata intervjuja (šifriranje) te uništavanjem audio snimaka po završetku istraživanja.

3.3. Mjerni instrument

Mjerni instrument u ovom istraživanju je polustrukturirani intervju. Intervju je „razgovor sa svrhom” (Milas, 2009.) te kao kvalitativni istraživački pristup vodi boljem razumijevanju osobnih iskustva, pruža mogućnost stjecanja detaljnih opisa i bogatijih podataka. Polustrukturirani intervju dopušta fleksibilnost u promjeni redoslijeda pitanja kako bi se osigurao prirodan tijek pitanja (Guthrie, 2010.). Važna uloga polustrukturiranih intervjuja je unakrsna provjera stajališta različitih ispitanika koji mogu imati vrlo različite percepcije (Guthrie i Laki, 2007.; Guthrie, 2010.). Na početku intervjuja postavljena su pitanja potrebna za opis uzorka. Za opis uzorka konstruiran je kratki upitnik s kojim su ispitana neka obilježja sudionika koja su procijenjena relevantnim za ovo istraživanje, a to su: spol, dob, putanja boravka u skrbi, trenutno mjesto boravka, status obrazovanja, status zaposlenja, bračni status i socioekonomski status. U svrhu provedbe polustrukturiranog intervjuja sastavljen je

protokol (Prilog 1.). Protokol se sastojao od nekoliko cjelina: pozitivni ishodi, doživljaj izlaska iz skrbi, doživljaj sebe, zdravlje, način provođenja slobodnog vremena, strategije suočavanja s izazovima, socijalna podrška, doživljaj zajednice, vlastiti planovi te poruke za stručnjake i za mlade iz alternativne skrbi. U prilogu rada (Prilog 2. i Prilog 3.) nalaze se poruke za mlade u skrbi i poruke za stručnjake koji se bave mladima.

3.4. Obrada podataka

Podaci su obrađeni metodom tematske analize koju su opisali Braun i Clarke (2006.). Tematska analiza je kvalitativna analitička metoda koju čini proces identificiranja, analiziranja i izvještavanja prema takozvanim obrascima (temama) koje se prepoznaju unutar podataka. Drugim riječima, tematska analiza uključuje pretraživanje niza podataka iz intervjua kako bi se pronašli ponovljeni obrasci s istim značenjem. Za tematsku analizu može se reći da je fleksibilna metoda jer je karakteristično ponovno vraćanje s tema na kodove i podatke i stalno provjeravanje. Braun i Clarke (2006.) navode šest koraka tematske analize: 1. upoznavanje s podacima (samostalno prikupljanje, samostalno transkribiranje i čitanje); 2. generiranje početnih kodova; 3. razvijanje/identificiranje tema; 4. pregledavanje tema (analiza dobivenih tema, preklapaju li se, potkrepljuju li podaci u potpunosti formirane teme); 5. određivanje i imenovanje tema; 6. pisanje izvještaja o rezultatima istraživanja. Nakon prvog koraka tematske analize, upoznavanja sa svim podacima, odabrana su dva intervjua za početak analize. Odabran je intervju koji se čini na neki način tipičan, koji se činio posebno bogat detaljima vezanim uz istraživačka pitanja, a zatim je odabran drugi intervju za koji se činilo da ima najviše suprotnosti u podacima u odnosu na prvi odabrani intervju te je razvijen kodni plan. Nakon kodiranja odabrana dva intervjua kodirani su ostali intervjui uz manje izmjene kodnog plana (Bazeley i Jackson, 2013). Kodiranje je revidirano u suradnji studentice i mentorice. Tematska analiza za prvo istraživačko pitanje rezultirala je s 13 kodova koji su grupirani u 4 teme, dok je za drugo istraživačko pitanje identificirano 56 kodova svrstanih u 10 tema (teme su vidljive u nastavku).

4. Rezultati i rasprava

U nastavku slijedi prikaz dobivenih rezultata na istraživačka pitanja:

Kodovi	Teme
Prilagodba na izlazak iz skrbi Iznenadnost promjene oblika skrbi Odvajanje od iskustva skrbi	Raznolikost iskustva iz skrbi
Osamostaljivanje u stambenoj zajednici Težnja k neovisnosti	Osamostaljivanje
Obrazovni uspjeh Zaposlenje Pronalazak smještaja	Životni uspjesi
Planiranje obrazovanja Planiranje zaposlenja Planiranje smještaja Planiranje putovanja Planiranje obitelji Planiranje polaganja vozačkog ispita	Razvoj životne perspektive
Stjecanje radnih navika Iskustvo kao snaga Brižnost odraslih osoba u skrbi Osjećaj povezanosti u skrbi Osjećaj sigurnosti u skrbi Dodatne aktivnosti Usvajanje novih vještina Podrška u skrbi Podrška pri izlasku iz skrbi	Resursi iz perioda u skrbi
Prihvatanje sebe	Pojam o sebi

Samopouzdanje Ponos na samog sebe	
Pomaganje Komunikativnost Timski rad Priateljski odnosi	Socijalne vještine
Upornost Borbenost Izdržljivost Odlučnost Organiziranost Učinkovitost Odgovornost Snalažljivost Prilagodljivost Strpljenje Opreznost u socijalnim odnosima Sklonost samostalnom radu	Osobne karakteristike
Važnost materijalnih prilika Važnost obiteljskih i međuljudskih odnosa Pozitivan pogled na život Vlastiti razvoj Uzori	Životne vrijednosti
Odlazak na preglede kod doktora Vježbanje Vođenje brige o higijeni Prehrana Konzumacija alkohola Spavanje	Briga o sebi

Fizičko zdravlje Mentalno zdravlje Teškoće mentalnog zdravlja Iskustvo pohađanja psihoterapije	Zdravlje
Suočavanje izbjegavanjem Suočavanje usmjereno na emocije Suočavanje traženjem socijalne podrške Suočavanje usmjereno na problem	Strategije suočavanja sa stresom
Podrška obitelji Podrška partnera i njegove obitelji Podrška prijatelja/ice Podrška osoba iz okoline Održavanje odnosa s osobama iz skrbi Različiti oblici formalne podrške	Socijalna podrška
Zadovoljstvo područjem gdje živi Infrastruktura Pristup uslugama u zajednici	Iskustvo života u zajednici

4.1. Pozitivni ishodi

Na prvo istraživačko pitanje: „**Koji su pozitivni ishodi mladih koji su izašli iz alternativne skrbi?**“ dobivene su četiri teme: raznolikost iskustva iz skrbi, osamostaljivanje, životni uspjesi i razvoj životne perspektive.

Rezultati istraživanja pokazuju kako se tema **raznolikost iskustva iz skrbi** mladih koji su izašli iz alternativne skrbi očituje kroz: prilagodba na izlazak iz skrbi: „*Teško, plakala sam tjedan dana, nisam htjela ići iz doma, zato što mi je to bilo sigurno mjesto i voljela sam tamo biti, tamo su mi bili svi prijatelji... kad je došao dan kad se fakat trebam ono spakirati i otić i kad sam došla u zgradu, to mi je bilo baš užasno, kao, ajme sad je tu tišina,... nema više 40 ljudi... bila sam tih prvih par dana ono kao u šoku.*“ (S3), „*Teško, mislim to je jedan način života i automatski odeš u drugi, to je*

promjena nebo i zemlja, neopisiva promjena.“(S6), „u smislu osjećaja nisam bila spremna“(S2); iznenadnost promjene oblika skrbi: „jako teško sam taj prijelazni period prihvatila, pogotovo zato što ja nisam do mjesec i pol prije nego što sam trebala ić (nisam znala)...“ (S3), „To je doslovce bilo u roku od sat vremena. Nisu mi htjeli ništa govorit sve dok tog sata.“(S1), „Bilo je 20:45, došla je teta, čop i“(S8) i odvajanje od iskustva skrbi „ideš ravno i ne gledaš nazad.“(S1), „u domu imaju tu neku politiku ono u smislu kad dijete izađe iz doma, ne smijemo biti previše s njim u kontaktu baš zbog toga dijela da je lakše odvojiti se...“ (S3).

Tema raznolikosti iskustva iz skrbi je važna za ocrtavanje načina na koji su mladi izašli iz skrbi koji ukazuje da je mladima sama prilagodba na izlazak iz skrbi bila teška te se nisu osjećali spremnima za izlazak iz skrbi. To se može objasniti time da su mladi iz alternativne skrbi pod pritiskom da automatski prijeđu u odraslu dob. Činjenica da je većina sudionika u ovom istraživanju imala iznenadnu, neočekivanu promjenu oblika skrbi je zabrinjavajuća. Iznenadnost promjene oblika skrbi ukazuje da mladima iz skrbi nedostaje razdoblje pripreme, odnosno prijelazni period gdje mogu isprobavati različite životne opcije. Drugi autori isto ističu značaj pripreme tijekom razdoblja prijelaza u odraslu dob te važnost omogućavanja prijelaznog razdoblja gdje mladi imaju mogućnost griješiti (Frimpong-Manso, 2020.; Glynn, 2021.; Sladović Franz, 2017.; Stein, 2012.). Odvajanje od iskustva skrbi važno je za prijelaz u odraslu dob (Hart, 1984.; prema Sladović Franz, 2017.)

Sudionici su govorili o **osamostaljivanju** kroz aspekt osamostaljivanje u stambenoj zajednici: „...cilj stambene zajednice je da se ti osamostališ ... znale smo što je život jer smo sve od malih nogu navikle bit samostalne...“(S2), „malo žao kad sam išla u stambenu jer sam znala da jako puno odgovornosti pada na mene i da onda moram postati odrasla osoba... to je više dio gdje se svi školuju i rade...“(S7), „U stambenoj je sve više kao dogovor... ima više slobode“(S3) i težnja k neovisnosti: „jedva čekala da odem iz sustava i onda sam bila u studentskom domu, htjela sam se osjećat više ko student, ono kao da sam običan student“(S3), „...I jedva sam čekao da izađem iz cijelog tog sustava i imam slobodan život i to... to sam jedva čekao svoj samostalan život, da imam svoju slobodu...“(S5), „Želja, za radom, za samostalnim zarađivanjem i brige o životu... imam neke želje i planove i tome težim...“(S6).

Tijekom osamostaljivanja u stambenoj zajednici mladi su svjesni kako je dio odgovornosti pao na njih, iako su se neki već kao djeca navikli biti odgovornima i samostalnim. Bez obzira na to što je većina sudionika imala težu prilagodbu na izlazak iz skrbi, mnogi sudionici su težili k neovisnosti. Isto tako u istraživanju Maurović (2015.) pokazali su se otpornijima oni koji imaju ciljeve i težnje.

Rezultati istraživanja pokazuju kako se **životni uspjesi** mladih koji su izašli iz alternativne skrbi očituju kroz obrazovni uspjeh: „Pa škola mi ide dobro“(S1), „Studiram“(S2), „rekla bih da sam snalažljiva jer opet kao ne bih uspjela sa 25 godina i sa takvom situacijom ne znam proputovat pola Europe, završit faks“(S3); zaposlenje: „imam poso. Najnužnije mislim da imam.“(S6), „Tak da ono prvo sam radila kod tate, kasnije sam si našla poso i tak sam nastavila dalje... bitno mi je da radim“(S8) i pronalazak smještaja: „al’ okej, nisam na cesti, imam mjesto“(S6), „I uzela sam stan i nastavila živjeti svoj život“(S8).

Mladi učestalo navode kako se redovito obrazuju ili su uspješno završili obrazovanje, nastoje se zaposliti ili su već pronašli posao. Uza navedeno, snašli su s pronalaskom mjesta življenja. Rezultati ovog istraživanja u skladu su s rezultatima nekih drugih istraživanja (Glynn, 2021.; Kusturin, 2020.; Samuels i Pryce, 2008.; Schofield i sur., 2017; Stein, 2005.; Van Breda i Dickens, 2017.). Prema klasifikaciji Steina (2012.) većinu sudionika po životnim uspjesima mogli bi ubrojiti u skupinu mladih koji „kreću dalje“ jer su njihova razvojna postignuća slična onima koje postižu mladi koje su odgojili biološki roditelji. Sudionici u ovom istraživanju su ili u sustavu obrazovanja ili u sportu ili su zaposleni, što je važno jer je u istraživanju Schofield i suradnika (2017.) uočena pozitivna promjena kod mladih koji su uključeni u konstruktivne aktivnosti bilo da je riječ o obrazovanju, sportu ili zapošljavanju. Pozitivno iskustvo u školi uključujući postizanje obrazovnog uspjeha povezano je s otpornošću među mladima iz nepovoljnih obiteljskih sredina i mladima koji žive u skrbi (Rutter i sur., 1998.; Newman i Blackburn, 2002.; Sinclair i sur., 2005.; prema Stein, 2005.). Kod nekih mladih koje napuštaju skrb obrazovanje je pružilo vrijeme i prostor za rast prije nego što su zakoračili u svijet „prave odrasle osobe“ (Glynn, 2021.).

Život nakon izlaska iz skrbi uvelike ovisi o sposobnostima mladih da steknu obrazovanje, obuku i druge vještine potrebne za održavanje stabilnog zaposlenja i stanovanja (Samuels i Pryce, 2008.). Sigurnost stanovanja smatra se preduvjetom za osjećaj sigurnosti i za smislenije uključivanje u druge aspekte života, kao što je obrazovanje. Međutim, u istraživanju provedenom u Irskoj kod velikog broja sudionika nedostatak pristupačnog stanovanja ulijevao je dubok osjećaj neizvjesnosti i nestabilnosti. Nadalje, „sigurnost” je bila nedostižna za većinu, a pod pojmom sigurnosti sudionici su podrazumijevali da imaju gdje biti smješteni te da si mogu priuštiti hranu i druge potrepštine (Glynn, 2021.). Za razliku od toga, sudionici u ovom istraživanju smatraju da imaju gdje biti smješteni te da su im osnovne potrebe za hranom i drugim fizičkim potrebama zadovoljene.

Osim životnih uspjeha sudionici kao pozitivan ishod ističe i **razvoj životne perspektive** koji se očituje kroz: planiranje obrazovanja: „Sigurna sam da želim obrazovanje“(S4), „želim se educirat, napredovat...“(S5), „viši stupanj obrazovanja“(S2); planiranje zaposlenja: „da ću imat dobru plaću“(S2), „imam planove u životu, nadam se da ću imat dobar posao, dobro zarađivati i živjeti lijepo.“(S3), „stalno tražim poslove... Za pet godina vidim se bolje financijski, da radim neki posao koji me zanima i volio bi da radim nešto... da mi nije bitno da sam stalno u uredu, da mogu raditi od doma, tako da sam tu fleksibilan.“(S5); planiranje smještaja: „otić ću solo živjet“(S2), „Stvoriti nešto, ne znam stan kuću mislim sad imam u planu dignut stambeni kredit, uzet si stan i polako se osamostaljivat.“(S6); planiranje putovanja: „I putovanja...“(S5), „Još od nekih ciljeva su mi da počnem putovat dosta izvan Hrvatske i vidim svijet.“(S7); planiranje obitelji: „Uz to će doć žena, djeca i tak to.“(S6) „a za tri, pet godina već u svom, sa curom, ne znam za tri godine, možda čak i jedno dijete“(S6); planiranje polaganja vozačkog ispita: „Evo sad ću polagati vozački“(S5), „...vozački mislim sad za mjesec dana“(S3).

Razvoj životne perspektive u ovom istraživanju može se vidjeti kroz planiranje i pozitivni pogled na život o kojem će kasnije biti riječ. Planovi za budućnost se ubrajaju među čimbenike koji doprinose razvoju otpornosti (Lou i sur., 2018.; Kusturin, 2020.). Planiranje obrazovanja i zapošljavanja pospješuje otpornost mladih tijekom prijelaza iz skrbi u odraslu dob (Stein, 2012.). Kusturin (2020.) smatra da je

većina mladih zahvaljujući razvijenoj otpornosti uspjela prevladati nepovoljna iskustva s kojima su se susreli tijekom života, a to zaključuje iz načina kako su mladi opisivali svoje trenutno zadovoljstvo životom i pozitivan odnos prema svojoj budućnosti.

4.2. Osobne snage i okolinski resursi

Za drugo istraživačko pitanje: „**Koje su osobne snage i okolinski resursi mladih s iskustvom alternativne skrbi koji doprinose prevladavanju prepreka i poteškoća?**“ dobivene su teme: resursi iz perioda u skrbi, pojam o sebi, socijalne vještine, osobne karakteristike, životne vrijednosti, briga o sebi, zdravlje, strategije suočavanja sa stresom, socijalna podrška i iskustvo života u zajednici.

Mladi koji su izašli iz alternativne skrbi prepoznaju brojne **resurse iz perioda u skrbi** kao što su: stjecanje radnih navika: „*imala sam taj neki svoj ritam u smislu dođem iz škole, jedem, napravim sve*“(S3), „*recimo da su mi te neke osnovne rutine općenito od početka dana, slaganja kreveta, pranja zubiju što je tad bilo dosta labilno kao tinejdžerici ali to se nekako sve ukorijenilo i ostalo*“(S4), „*Radna navika... naučili su nas kako da normalne navike ubacimo u normalan život, da izbacimo loše navike*“(S8), iskustvo kao snaga: „*Definitivno to svoje iskustvo, to je jedna od mojih najvećih snaga.*“(S2), „*Nauči te s čime se možeš danas-sutra nositi... Kak' ćeš dalje postupiti i kak' nećeš neke stvari napraviti... najbolje naučiš u praksi...drugačije je kad si ti u tome... ja sam to trebao proć da izvučem neko iskustvo*“(S6), „*...izazovno mi je tad vrijeme bilo, al' sam se uspio izborit..., ali to me sve ojačava i nekako ojačaš i kreneš dalje i to je to.*“(S5); brižnost odraslih osoba u skrbi: „*imala stvarno dobre odgajateljice koje su meni bile odlične... koje su imale razumijevanja... znamo da netko ipak brine za nas...*“(S3), „*S voditeljima i odgajateljima sam ja imao skroz super odnos i sve, povjerenje.*“(S6), „*Pružila mi je i tu neku podršku i toplinu i razumijevanje, sve ono što je nekom djetetu potrebno...*“(S4); osjećaj povezanosti u skrbi: „*Rekla bih da se puno povežeš s ljudima svojih godina, s tim ljudima tamo koji su sa sličnim životnim pričama, da ono to bude sve kao jedna velika obitelj.*“(S3), „*U udomiteljskoj obitelji bilo je više obiteljski...*“(S7); osjećaj sigurnosti u skrbi: „*nisam htjela ići iz doma, zato što mi je*

to bilo sigurno mjesto i voljela sam tamo biti, tamo su mi bili svi prijatelji.“ (S3), „...ajmo reć' da sam želio nazad. Ne toliko u odgojni dom nego u tu neku sigurnost.“(S6); dodatne aktivnosti: „Te radionice su mi bile dosta bitne... od teme biologije, seksualne zaštite, droge, psihologije, znači svakakvih tema to mi je bilo super.“(S2), „Bilo je stvarno puno događaja... išli na puno izvannastavnih aktivnosti, od plesova, do što god smo htjeli, što god se nudilo ... pa je uvijek nečiji rođendan ...ili nešto radimo u politehničkoj radionici... imali smo bend... većina doma je sudjelovala... Pa radili smo dosta radionica“(S3); usvajanje novih vještina: „Dobra stvar je u tome što dosta toga naučiš u smislu komuniciranja s ljudima, dati u neku ruku...nekakav dar da se naučim nosit bolje s ljudima, da bolje komuniciram, da bolje mogu razumjeti, da budem nekako zrelija u tom smislu...“(S2), „...dakle te radionice, komunikacija, bolje ophođenje s ljudima i.... samostalnost, jačina, izgradnja sebe kao persone...“(S2), „brže naučiš neke stvari u smislu ne znam odlaska u šoping, raspolaganja s novcem...“(S3), „...morali smo naučiti kuhati, brinuti se o sebi, sve od higijene do pranja veša, peglanja, doslovno sve su nam, objasnile su nam, kako da održavamo čisto sve oko sebe ...“(S7); podrška u skrbi: „imala sam pomoć i odgajatelja i psihologica iz dječjeg doma... pričamo koji su naši problemi... mislim da mi je ona puno pomogla u tom smislu da sam joj uvijek mogla poslati poruke, ak bi me nešto mučilo, ali to je više bilo emocionalno...“(S3), „Znači kad živiš s puno ljudi, djece i tu su ti odgajatelji, medicinska sestra, socijalna radnica, tu ti je psiholog. Ti si tam sve imao, na primjer da si trebao učit matematiku uvijek je tamo netko...tako da si imao sve na raspolaganju što ti treba u tom smislu.“(S5), „Tako smo imali radionice di su nam pomagali tako na taj način da naučimo kako raspolagat novcem, kako pronaći stan, kako pronaći posao. Čak su nas učili i za razgovore za posao, znači ono da, pripremali su nas doslovno za razgovore, pomagali su nam u pisanju životopisa, molba i tako dalje.“(S7); podrška pri izlasku iz skrbi: „Bilo mi je okej jer sam imao pomoć ljudi tako da sam ajmo reć', imao sam pomoć, imao sam podršku... Pomogli su mi moja obitelj, mislim baka, neki ljudi, prijatelji, rodbina, ovi oni...“(S5), „Jesu oni nama dali te neke letke kao kad izađeš van, burza i to ali ti sve u stvari moraš sam“(S8), „... u trenutku kada mi izađemo iz domova mi smo „pali sam na svijetu“. Nemamo se kome obratit, nemamo di ić. I to što si sad u početku pitala za beskućništvo, ja nisam Bogu hvala nikad

imala susret s tim. To je samo zato što imam hrpu prijatelja i onda uvijek se snađeš... Postane teško zato što ti nemaš tu neku bazu gdje se ti možeš uvijek vratiti kad ti nejde dobro... U smislu da ... ne uspijem nać posao i nemam novaca za stan, ja se ne mogu vratiti doma jer ja nemam kao di doma.“(S2), „nemam se na kog ugledat mislim“(S6).

Sažeto, sudionici su opisali niz resursa koje su dobili kroz život u skrbi - svoje iskustvo vide kao snagu, isticali su brižnost odraslih osoba u skrbi, a život u skrbi im je budio osjećaj povezanosti i sigurnosti. To je u skladu i s drugim istraživanjima - pozitivni odnosi uspostavljeni u skrbi kasnije su pridonijeli lakšoj prilagodbi nakon napuštanja alternativne skrbi (Frimpong-Manso, 2020.), dok se pozitivan odnos prema životu u skrbi i uviđanje dobiti proisteklih iz života u skrbi pokazao kao čimbenik koji doprinosi otpornosti (Maurović, 2015.; Kusturin, 2020.).

Sudionici su opisali niz dodatnih aktivnosti u skrbi koje su pohađali te su usvojili vještine međuljudskih odnosa, stjecanja radnih navika te preuzimanja odgovornosti za svakodnevne obveze. Usprkos tome, i dalje je dio sudionika iskazalo teškoće oko raspolaganja novcima. Sudjelovanje u aktivnostima, koje promiču učenje kompetencija i emocionalnu zrelost, pokazao se kao čimbenik koji doprinosi otpornosti (Newman i Blackburn, 2002.). Osjećaj povezanosti u skrbi i aktivnosti u skrbi podupiru sposobnost mladih da iskustvo života u skrbi koriste kao resurs te bez većih poteškoća prijeđu u odraslu dob (Schofield i sur., 2017.). Isto tako Stein (2005.) navodi da čimbenici koji promiču otpornost mogu uključivati razvoj vještina brige o sebi, praktične vještine (proračun, kupovina, kuhanje i čišćenje); i međuljudske vještine (upravljanje nizom formalnih i neformalnih odnosa).

Iz navedenih iskaza u ovom istraživanju može se zaključiti da kod većine glavna podrška pri izlasku iz skrbi je neformalna, dok postoji nedostatak adekvatne stručne podrške pri izlasku iz skrbi. Mladi nakon izlaska iz skrbi navode da im nedostaje sigurnost i stalna podrška. Naime, mladi iz alternativne skrbi često nemaju sigurno mjesto za prakticiranje neovisnosti bez osjećaja da je njihova budućnost ugrožena ili da će pretrpjeti značajne posljedice, kao što je beskućništvo. Dosta sudionika izlaskom iz skrbi gubi osjećaj sigurnosti koji im je pružao život u skrbi, što je također dobiveno u istraživanju Samuels i Pryce (2008.). Život u skrbi kod većine

sudionika budio je osjećaj sigurnosti koji vjerojatno proizlazi iz strukturnog i institucionalnog konteksta unutar kojeg su imali raznoliku kontinuiranu podršku.

Značajni prediktori pozitivnih ishoda su stabilnost skrbi i emocionalna sigurnost (osjećaj sigurnosti u skrbi te kontinuitet i socijalna podrška nakon izlaska) koju su mladi iz skrbi doživjeli tijekom života u skrbi (Stein, 2012.). Stabilnost je također vrlo usko povezana s ishodima mladih i dok žive u skrbi i nakon što napuste skrb (Stein, 2005.). Istraživanja pokazuju da mladi koji imaju stabilnost smještaja gdje im je pružena kvalitetna skrb imaju veću vjerojatnost da će uspjeti u obrazovanju, da će se zaposliti, da će pronaći smještaj nakon napuštanja skrb i samostalno voditi brigu o smještaju, da će postići zadovoljavajuću društvenu integraciju u odrasloj dobi i da se osjećaju bolje u odnosu na mlade koji su više puta mijenjali smještaj i imali više negativnih iskustva tijekom boravka u skrbi (Barn i sur., 2005.; Biehal i sur., 1995.; Dumaret i sur., 1997.; Jackson, 2002.; prema Stein, 2005.).

U iskazima sudionika uočena je tema **pojam o sebi** koja se očitovala kroz prihvatanje sebe: „*nisam imala osjećaj da sam nekako različita... sa sobom sam zadovoljna većinom vremena...*“(S3), „*navikneš se na sebe.*“(S1), „*U vezi sebe se osjećam dosta dobro*“(S2); samopouzdanje: „*Jako dobro radim svoj pos(a)o kao prvo...*“(S8), „*nikada nisam razmišljao o sebi baš, nemam neko mišljenje... Nisko samopouzdanje imam.*“(S6) i ponos na samog sebe: „*Ima to što sam ipak unatoč svim tim svojim preprekama na drugoj godini studija, dakle ja više nisam na prvoj... tak da na taj dio sam ponosna i zato što su mi cijelo vrijeme eto i u tom domu, govorili ono trebat ćeš grijat stolicu od jutra do mraka da bi upisala faks, opisivali su mi to ono kao da su to Himalaji, da ja to neću.*“(S2), „*Što sam uspješna, al' ono generalno uspješna u smislu da sam iz takve situacije sama, jer ono sve što imam danas, sam zapravo sama postigla. Ja jesam na to ponosna ... mislim da sam sa 25 godina puno toga postigla, ... dok su mi svi ljudi govorili da je nemoguće, pa su mi ljudi govorili što ću ja na faksu, da ja nisam za faks, jer sam ja samo lijepa a ne pametna i tak ono neke gluposti. I onda ono osjećam jednostavno ponos što sam ja to ipak sve, bez obzira na te ideje, opise sebe uspjela sam dok nitko nije mislio da ću baš ja studirati.*“(S3), „*Pa kad pogledam iz koje sam sredine izašla, ali šta sam sve prošla, recimo da ono sve što sam do sad odlučila i napravila da mi definitivno*

pobuđuje ponos jer sam se izvukla stvarno, mogla sam upasti u svašta, u smislu izašla sam iz vrlo problematične sredine i mogla sam odgovoriti na isti način i jednostavno se prepustiti problemima, ali sa svime što sam do sad postigla sam dokazala upravo suprotno i to je nekako na ponos.“(S4), „Pa sve to mi pobuđuje ponos, kad sam izašao sa 19 godina i sad kad sebe vidim sa 24, veliki sam korak napravio sa samim sobom, sa samopouzdanjem, dosta sam se tu promijenio, ojačao, napredovao sam u tome.“(S5).

Dobiveni rezultati upućuju da su neki sudionici doživjeli obrazovni uspjeh unatoč predrasudama okoline. Naime, čak dvije sudionice ističu kako su im drugi u skrbi govorili kako visoko obrazovanje nije za njih. Sladović Franz (2017.) ističe da djecu u skrbi treba poticati na više, a ne ih omalovažavati i podcjenjivati. U ovom istraživanju gotovo svi sudionici su imali osjećaj ponosa jer „guraju naprijed“ i što se ponašaju na društveno prihvatljiv način. Pozitivnu sliku o sebi (prihvatanje i samopouzdanje) i drugi autori prepoznaju kao čimbenik koji doprinosi otpornosti (Kusturin, 2020.; Lou i sur., 2018.; Maurović, 2015.; Schofield i sur., 2017.; Stein, 2005.). U istraživanju Samuels i Pryce (2008.) mladi opisuju kako su aktivno preoblikovali emocionalnu bol povezanu s prošlošću kao izvor snage i ponosa da bi poduprli svoje samopouzdanje. S druge strane, neki mladi su isticali vlastitu neovisnost od drugih kao sredstvo zaštite vlastitog identiteta i ponosa.

Sudionici kao svoje **socijalne vještine** ističu kroz: pomaganje: „Ali sve u svemu da sa svojim iskustvom i svime onime što steknem nekako pomognem prvenstveno djeci iz alternativnih skrbi, a onda i ugroženoj zajednici poput romske zajednice.“ (S4), „Ja volim pomagat ljudima, volim dat savjet... Ja sam takva da sam susretljiva, ja bum tebi pomogla, ti buš meni... i stvarno znam dat dobar savjet i trudim se i volim pomoći, i sve“ (S8); komunikativnost: „Komunikativan, puno pričam... društven sam, dobar sam prema ljudima...“ (S5), „volim komunicirat s ljudima pa mi to isto dosta pomaže...“ (S7); timski rad: „timski sam igrač“ (S5), „volim pristupiti ljudima ono sa što više otvorenih ruku moguće, tak da nemam nekih problema u timskom radu“ (S4); te prijateljske odnose: „mislim i da sam dobar prijatelj... mislim da mi je to kao pozitivna osobina da sam odana, u smislu da ne izdajem bližnje ljude sad i to.“ (S3), „pa dobar sam prijatelj“ (S8), „Mislim da sam najviše u tom domu naučila

zapravo što su prava prijateljstva i da ti neki ljudi stvarno ostaju uvijek tu, a neki su onako eto tako.“(S3).

Navedeno je u skladu s drugim istraživanjima. Mladi koji su iskazali najviše resursa za prevladavanje nedaća bili su u mogućnosti da naprave razliku kroz pomaganje drugima (Newman i Blackburn, 2002.). Također, Samuels i Pryce (2008.) kod mladih nakon izlaska iz udomiteljstva uočavaju sklonost pružanju pomoći (bilo svojoj mlađoj braći i sestrama, bakama i djedovima, pa čak i roditeljima). Socijalna vještina suradničkog rada s drugima u timovima ima povoljne implikacije na smještaj, obiteljske odnose i dobrobit (Van Breda i Dickens, 2017.).

Sudionici kao neke svoje **osobne karakteristike** navode: upornost: *„Drugi bi me opisali vjerojatno kao jako upornu, isto bi za sebe rekla da sam jako uporna, ostvarim uvijek sve što si zamislim, zacrtam, zato što ne odustajem od tih svojih ciljeva.*“(S3), *„Upornost, upornost, jako sam uporna, jako teško odustajem, jako, jako, jako.*“(S8); borbenost: *„borbena inteligencija...“(S1), „borbena sam“(S2), „hrabrost...“(S5); izdržljivost: *„rekla bih da sam izdržljiva definitivno... Mislim da mi je najveća snaga izdržljivost, ono iznimno sam izdržljiva (S3); „Nema da odsutaje-, nema tu hoću neću, vidi, nema toga kod mene.*“(S8); odlučnost: *„rekla bi da sam po nekim stavovima vrlo čvrsta... Tako da sam osoba koja se drži nekih odluka.*“(S4), *„Što sam u nekim stvarima baš 100% siguran u sebe, a u nekima ne. Ne znam ono, kad se radi baš ozbiljno ozbiljno tema, to ću ja bez problema donijeti neku odluku, ali nekih gluposti neću, ne znam, ono, neš kaj je jako bitno to hoću.*“(S6), organiziranost: *„... to me je baš naučilo organizaciji vremena....ja sam isto uzela rokovnik i pisala sam si raspored učenja uvijek, da najviše mi pomažu ti rokovnici oko organizacije vremena.*“(S3); učinkovitost: *„možda nisam najbrža u rješavanju problema, ali mislim da sam vrlo učinkovita“(S2), „dosta sam proaktivna.*“(S3); odgovornost: *„puno više stvari si sam odgovoran, koliko god si ti dijete i zaštićen si, ali opet nije kao kad si kod kuće da su roditelji uvijek tu za tebe, nego si dio vremena stvarno odgovoran sam za sebe“(S3), „Za razliku od moje biološke obitelji u udomiteljstvu sam shvatila što je odgovornost, pobrinut se za nekog...“(S4), „Sve sam radim samostalno. Nema mi ni mame ni tate da bi mi to radili, sve moram sam, ali to je baš dobro zato što taj osjećaj kad ti sam sebi**

napraviš, ti znači znaš da si ti to sam napravio...“(S5); snalažljivost: „rekla bih da sam snalažljiva jer opet kao ne bih uspjela sa 25 godina i sa takvom situacijom ne znam propustovat pola Europe, završit faks, upisat faks u Zagrebu i ono planirat sve to i nastavit normalno dalje od svega toga groznoga. Tak da rekla bih da sam snalažljiva“(S3); „Mislim da se dobro snalazim s izazovima. Pa da, snalažljiv sam, mogu se snać u raznim situacijama...“(S5); prilagodljivost: „ali sam bila spremna na sve i svašta“(S2), „Pomoglo mi je, to što sam ja sama po sebi prilagodljiva...“(S3); strpljenje: „strpljenje, strpljenje, strpljenje. Samo strpljenje u životu i bit će svega“(S8); „kratkog fitilja, znači temperamentna i to je to“(S2); opreznost u socijalnim odnosima: „Naučila sam da ima... dobrih i loših ljudi kao i svugdje i da nekima možeš vjerovat više, nekima manje.“(S3), „Svi će govoriti pomoći ću ti, pomoći ću ti, al’ ti neće zapravo pomoći neg će još biti sretni kad imaš tak neki kao problem“(S3), „Uzdaj se u se i svoje kljuse, jer ti nitko ne bu baš“(S6) i sklonost samostalnom radu: „mislim da mogu sam“(S6), „Draže mi je kad nešto sama radim zato što najviše vjerujem sebi, u smislu da ću to napraviti tak kak’ sam zamislila“(S3).

Sudionici navode neke svoje osobne karakteristike za koje ujedno smatraju da su njihove snage, a najviše ističu vlastitu upornost, odgovornost i snalažljivost. Kusturin (2020.) navodi pouzdanje u vlastite sposobnosti kao čimbenik koji doprinosi razvoju otpornosti, a u to je uključila samostalnost, radišnost i odgovornost, snagu i ustrajnost, asertivnost i solidarnost. Štoviše, u njezinom istraživanju vidljiv je značaj ustrajnosti, snalažljivosti i fleksibilnosti pri suočavanju s izazovima. Također, sudionici u istraživanju Frimpong-Manso (2020.) unatoč izazovima su pokazali vjeru u sebe, upornost, i odlučnost da ostvare svoje ciljeve. Vlastiti uspjeh pripisuju vlastitoj sposobnosti da „naporno rade“ i „nastave”.

Kao što je pokazano mladi iz alternativne skrbi ističu vlastitu učinkovitost. Tako i druga istraživanja pokazuju da je samoučinkovitost čimbenik otpornosti (Masten, 2014.a; Maurović, 2015.; Schofield i sur., 2017.). Veliki dio sudionika smatra se vrlo odgovornim te je svjesno vlastite odgovornosti. Isto tako većina mladih smatra da je njihova životna situacija doprinijela osjećaju zrelosti u usporedbi s drugima koji nisu iz skrbi. Drugim riječima, neki sudionici kao u istraživanju Samuels i Pryce (2008.)

smatraju da prisutnost roditelja odgađa zrelost i štiti mlade koji nisu imali iskustvo života u skrbi od „stvarnog“ svijeta. Kusturin (2020.) zamjećuje da je kod mladih iz alternativne skrbi prisutan doživljaj samostalnosti te se u usporedbi s vršnjacima koji su odrastali u obiteljima smatraju da su snalažljiviji, sposobniji, uporniji, snažniji i zreliji u vidu emocionalne snage i upornosti, obavljanja kućanskih poslova i osamostaljivanja.

Za prijelaz u ranu odraslu dob potrebna je velika emocionalna snaga, te je za mlade iz skrbi često važno da budu vlastiti zagovornici. Nakon izlaska iz skrbi mladi gube određenu podršku od sustava u vidu smještaja i financijske sigurnosti. Zapravo, moglo bi se reći da su često nakon izlaska iz skrbi ti mladi prepušteni sami sebi. Uzimajući u obzir tu činjenicu, nije čudno zašto ti mladi upravo ističu vlastitu snalažljivost kao jako važnu snagu. Naime, oni kada se suočavaju s problemima smišljaju različite načine kako da koriste njima dostupne resurse. Štoviše, mladi su posebno istaknuli svoju osobnu snagu da prežive u kontekstu odsutnosti roditeljskih i obiteljskih resursa, kako je dobiveno i u istraživanju Samuelse i Prycea (2008.) u kojem su mladi također istaknuli da su im za preživljavanje neophodne visoke razine domišljatosti i psihološke izdržljivosti.

Temu **životne vrijednosti** čini: važnost materijalnih prilika: „Onda drugo novac,... novac je neophodan za bilo šta.“(S1), „... eto materijalna sigurnost definitivno jer ona je esencijalna. Ti prvo stvar kao ljudsko biće težiš k tome da osjećaš tu sigurnost, znači to je nekako najbitnije, kad tog nemaš, sve ti se raspada svako područje života..“(S2); važnost obiteljskih i međuljudskih odnosa: „Moja veza me motivira, ne sam dečko, nego da jedan drugog potičemo na bolje i da ono skupa pronađemo i lijepe i ružne trenutke i guramo nekako dalje, što god naiđe.“(S3), „Najviše mi je stalo do prijatelja i obitelji... važan je taj koncept obitelji zapravo, da znam da imam neko mjesto di pripadam, nekako mi je to najvažnije...“(S3), „Do dragih ljudi koji me iskreno, kad nisam imao ništa su bili tu uz mene, do njih mi je stalo. To mi je prvo stalo, te osobe, to mi je prvo i glavno...“(S1), „Pa bitno mi je ljudi, prijatelji, obitelj, ljudi, okolina.“(S5); pozitivan pogled na život: „Imam te neke unutarnje motivacije zbog kojih nastavljam dalje i krećem se prema tom nekom životnom cilju i zato mi je nekako lakše.“(S4), „Pozitivan sam, imam vjere, to me

ajmo reći vodilo kroz život u alternativnoj skrbi, jer sam sam sebi dava neke pozitivne, vjere bit će sve dobro, gurao sam sve naprijed... mislim gledaš uvijek pozitivno, gledaš svoju okolinu, ne možeš ti utjecat na neke stvari. Samo je bitno na ono na šta ti je fokus...“(S5), „... jer gledam kak’ je, gledam i dobre i loše stvari, pa pogledam sve iz svakog kuta, ne gledam ono da je sve super, niti sad si idem vene rezat ono, tako da.“(S6), „Realist, pa zato što nije sve pinky, nije sve, nitko nije rekao da će biti lako i nitko ne živi neki savršen život i nikom nije savršeno... Mislim svi se mi nekad potajno nadamo, da je to bilo šta bilo, al’ nemam baš nešto što mi daje nadu jer se ne volim nadat.“(S8); vlastiti razvoj: „Najviše mi je stalo do toga da ostvarim sebe kao osobu, onda taj profesionalni dio gdje želim stvarno ulagat u obrazovanje i stjecanje sebe kao nekog akademskog člana društva.“(S4), „...Razvijam sebe i ne zanima me što drugi netko radi, ne uspoređujem se s drugima.“(S3), „Ne znam taj neki poslovni dio u smislu da se razvijaš, da radiš na sebi.“(S5) te uzori: „Ali kao uzor u poslovnom smislu mi je moja učiteljica razredne nastave zbog koje sam htjela upisati učiteljski...da budem dobar primjer učiteljice...“(S3), „moj trener, zato što je on veliki faktor u mom životu...“(S7), „definitivno sve žene koje su pokrenule svoj život naglavačke u dobrom smislu i postigle ono stvari kojim se možeš čuditi i diviti.“(S4), „Inspiriraju me mali ljudi, ne znam ljudi koji imaju neke invalidnosti, djeca malignih bolesti, ljudi koji imaju mala primanja ili neki ljudi koji su iz ništa napravili nešto i tako to.“(S5).

Sudionicima su važne materijalne prilike kako bi zadovoljili osnovne životne potrebe. Također od velike su im važnosti obiteljski i međuljudski odnosi što je u skladu s drugim istraživanjima (npr. Van Breda i Dickens, 2017.). Pozitivan pogled na život kod sudionika se vidi kroz optimizam i nadu. Gledajući unutarnje čimbenike otpornosti, optimizam ili nada mlade osobe u skrbi ima važne implikacije na osiguravanje smještaja, obiteljske odnose, dobrobit i financijsku sigurnost (Sulimani-Aidan, 2017.; prema Van Breda i Dickens, 2017.). Može se pretpostaviti da će oni koji su optimistični vjerojatnije učinkovito rješavati probleme (Van Breda i Dickens, 2017.). Nasuprot tome, neki od sudionika pokušavaju svijet gledati što objektivnije. Usmjerenost na vlastiti razvoj može se objasniti razvojnim razdobljem u kojima se sudionici nalaze. Naime, pri prijelazu u odraslu dob mladi istražuju identitet i usredotočeni su na sebe. Kod životnih vrijednosti važni su i uzori kao potencijalni

prenositelji životnih vrijednosti. Sudionici kao uzore navode nastavnike, trenere, žene koje su se istaknule u društvu, repere i marginalizirane skupine u društvu te svi pojedinci koji su nešto postigli.

Briga o sebi kod mladih iz alternativne skrbi se očituje kroz: odlazak na preglede kod doktora: „...kao ono hipohondar sam malo, al' ne pretjerano... O zdravlju u smislu da idem na neke preventivne preglede ili to, to nejdem, jer mislim da mi još nije potrebno... Naravno da ak mi se neš dogodi neka promjena da bi otišla kod doktora.“(S3), „Brinem o svom zdravlju, idem kod zubara, idem kod doktora...“ (S5); vježbanje: „...idem k tome da mi postane navika...važno je, zato što se jednostavno fizički bolje osjećaš.“(S2), „Počela sam trenirati... Iznimno mi je važno vježbanje, zato što je to neka moja dnevna rutina, to jest rutina za koju pokušavam da postane dnevna jer imam stalno uspone i padove... vježbam baš doma, pustim si online trening“(S3); vođenje brige o higijeni: „Rekla bih da je to iznimno važno, htjela bih imat ono skincare rutinu, to baš nemam, to mi je teško razviti te navike, ali mi je na primjer jako mi je važno, da se svaku večer okupam, istuširam i to“(S3), „Jako mi je bitna higijena, baš sam bolesna po tom pitanju...“(S4), „brinem o higijeni, sam sebi stavljam robu prat, čistim, operem...“(S5); prehrana: „Sad trenutno idem u menzu, a mislim imam te faze, ja jako volim jest zdravo... u suštini volim jesti zdravo, ali je problematika toga da je dosta skupo.“(S2), „Počela sam trenirati pa pazim i na prehranu, tak da bi rekla da mi je prehrana dosta posložena...“(S3), „Dobro kuham, znam kuhat...“(S8); konzumacija alkohola: „Dosta često, srijedom, petkom, subotom... ne mislim na opijanje... Idemo van“(S2), „U zadnje vrijeme često, ali nije do opijanja nikad... ali ovako piće uz neki razgovor, da, mislim da je to dosta umjereno. U prosjeku možda mjesečno dva put.“(S4), „Ne konzumiram. Alkohol i droge, to je nešto čemu se ja protivim, jer to su bili jedan loš faktor u mojoj obitelji... To jest skroz odsutno.“(S7); spavanje: „Ja se dižem rano, ja se dižem u 6-7, ne mogu duže od toga spavati. Dižem se rano, a dobro legnem u ponoć... al' uspijem se ja naspavat...“(S5), „Nekad spavam jedva pet sati, a nekad spavam 12 sati, to je dio na kojem bi ja voljela poraditi, al' zbog moje anksioznosti je to nekad teško u smislu legneš, al' ne možeš zaspati u smislu da ti sad cijeli organizam radi kao da bi ti sad išla trčat maraton, a ti želiš spavat...“(S3).

Dio sudionika ističe da voli dugo spavati. Nadalje, kod nekih sudionika su prisutni problemi sa spavanjem. Spavanje može služiti i kao strategija suočavanja sa stresom o čemu će kasnije biti riječ. Vođenje brige o sebi može biti povezano i s općom dobrobiti sudionika. Naime, Stein (2005.) navodi razvoj vještina brige o sebi kao čimbenike koji promiču otpornost, a u brigu o sebi uključio je osobnu higijenu, prehranu i zdravlje. Ihan (2010.) navodi zdravu i uravnoteženu prehranu te redovitu tjelesnu aktivnost kao čimbenike protiv stresa. Uz to, primjerena tjelesna aktivnost i redovita prehrana utječu na dobro spavanje. Isto tako isti autor navodi da je za otpornost bitno izbjegavanje ovisnosti kao što su alkohol, duhan i ostale droge.

U intervjuu dotaknuta je tema **zdravlja**: fizičko zdravlje: „*A zdravlje mi je lako za mene, najmanji sam si problem ja, barem u fizičkom smislu... oči su mi u redu, nisam alergičan na ništa, ostali dijelovi tijela su u redu.*“ (S1), „*Fizičko zdravlje, bila sam i bolje, nije loše, super je, ali ta neka otpornost, recimo da mi je imunološki sustav puno bolje trenutno, ali da mi je fizička sprema puno gora.*“ (S4), „*Ne bolujem uopće tak često.*“ (S6); mentalno zdravlje: „*Poprilično inače loše kad se uzme nekako generalno, ali s obzirom na to da dosta vodim brigu o njemu i da ga dosta komuniciram... onda bi rekla da se to svede na neku normalu da to bude okej.*“ (S2), „*Pa osjećam se nekad super, nekad anksiozno ko većina mladih ljudi, ne bih rekla da je neka velika razlika u odnosu na druge*“ (S3), „*Puno bolje nego ranije jer sam odrasla i smirila sam se, u tom smislu da sam si posložila neke stvari...*“ (S3); teškoće mentalnog zdravlja: „*previše mi se random stvari događa u životu... sve dok potpuno ne poludim dobro je... jako se osjećam usamljeno,... Volio bih da mogu plakati... jako sam tužan.*“ (S1), „*često me puta uhvate depresivne epizode zbog tih nekih problema od prije...*“ (S8), „*u zadnje vrijeme... nemam volje za nekim aktivnostima i tak to... Sad konkretno imam veliki problem s ciljevima i planovima... pandemija i rat, ne vidim sad trenutno ništa...*“ (S2), „*Trenutno vrlo pod stresom i umorna... baš je borbeno i baš se moram natjerat ustati i napraviti nešto za sebe.*“ (S4); iskustvo pohađanja psihoterapije: „*...dok sam bila mlađa baš sam išla kod psihijatra, on mi je bio super... Sad ovo zadnje što sam išla bilo mi je okej jer sam imala tih nekoliko situacija u kojima dođem do neke spoznaje, ali sam imala osjećaj da se cijelo vrijeme vrtim u krug jer ... ja sam sve te svoje traume osvijestila dosta dosta puta, jedino što je to meni pomoglo da ja na racionalnoj razini spojim još neke stvari, al' sam*

zapravo i dalje ostala puna te neke gorčine“(S2), „Ja sam prekinuo i tablete i psihijatra... Jer je meni bilo nametnuto... Mogao bi' otići kod nekog psihologa, ako mi treba nešto, ali sad mi to ne treba, ne vidim potrebu... Ali kod psihijatra ne bih osobno nikad išao... nemam dobro iskustvo...Sve je to užasno i te tablete i razgovori sa psihijatrom koji nisu bili nikakvi razgovori.“(S5).

Fizičko zdravlje sudionici uglavnom procjenjuju solidnim. Neki sudionici su primijetili utjecaj pandemije na svoje fizičko i mentalno zdravlje. Sudionici svoje mentalno zdravlje uglavnom procjenjuju osjetljivim zbog ranijih iskustava. Kao neke teškoće mentalnog zdravlja koje sudionici navode su anksioznost i depresivnost, gubitak kontrole nad životom i gubitak interesa. Neki sudionici su imali iskustvo pohađanja psihoterapije te je nekima pružila neke nove spoznaje na kojima su mogli raditi. Međutim, dio sudionika ima iskustvo odlaska kod psihijatra te je njihovo iskustvo uglavnom negativno.

Jedan sudionik s iskustvom života u odgojnom domu se posebno ističe kao odstupajući slučaj zbog toga što jedini od sudionika ima osjećaj antisocijalnosti. Moguće je da je jedan od razloga lošija (praktična i emocionalna) pripremljenost da se nosi sa životom nakon skrbi. Naime, mladi koji nisu bili dobro pripremljeni su često zato kasnije imali iskustvo usamljenosti, izoliranosti i lošijeg mentalnog zdravlja (Stein, 2005.). Zbog navedenog, Stein (2012.) bi ga prema stupnju otpornosti svrstio u skupinu „žrtve“ (engl. *Strugglers*). Dok bi ostali sudionici bili svrstani u one koji „kreću dalje“ (engl. *Moving on*) i „preživjele“ (engl. *Survivors*).

Zaključno, zdravlje (uključujući i osjećaj emocionalne dobrobiti) je povezano s otpornošću (Ihan, 2010.; Kusturin, 2020.; Lou i sur., 2018.; Van Breda i Dickens, 2017.).

Kao **strategije suočavanja sa stresom** prepoznaje se suočavanje izbjegavanjem, suočavanje usmjereno na emocije, suočavanje traženjem socijalne podrške i suočavanje usmjereno na problem. Suočavanje izbjegavanjem, tako da sudionici spominju: „Sad slikam... ili pišem“(S2), „ili odem prošetati negdje... Prije mi je ispušni ventil bio da doslovno odem na neko školsko igralište i napucavam loptu...“(S3), „Odem na istovar, kad počnem razbacivat one pakete po onoj traci... uglavnom nešto radim da skrenem misli s toga.“(S6), „Idem spavat“(S1), „nekad

sam krenem skrollat po mobitelu... Sad kad sam krenula pušit zapalim cigaru, ali više to da odem na zrak i na balkon i da udišem.“(S4). Suočavanje usmjereno na emocije: „Ako je baš velik problem onda sjednem i plačem i onda kad se smirim smislim šta ću dalje“(S3), „ak je baš teško teško onda plačem.“(S7), „radim il vježbe disanja“(S3), „Udahnem duboko, meditacija.“(S5), „znam slušalice staviti i slušati.“(S6), „...problemi mi ne predstavljaju neku osudu ili joj, tako je kako je i sad kao ne možeš izaći iz toga, nego više ih gledam kao izazove.“(S4). Suočavanje traženjem socijalne podrške: „nekad porazgovaram s nekim“(S4), „kad se osjećam bolje zovem braću i sestre da malo pričam s njima... Zapravo uvijek prvo zovem ili mlađeg brata ili sestru...“(S7), „Pretežito potražim pomoć od brata... Pa daje mi savjete, onda zajedno malo prostudiramo taj problem, pa vidimo najbolje izvuć iz toga“(S6), „Ako mogu tražiti pomoć, tražim pomoć... Osobu za koju smatram da mi može pomoć.“(S1), „Pokušavam doći do osobe za koju smatram da bi mogla razumjeti tu situaciju i kak’ se ja osjećam.“(S2). Suočavanje usmjereno na problem: „...većinom pokušavam riješiti sama svoje probleme jer sam navikla da ljudi ne žele toliko pomoći.“(S3), „...u većini slučajeva samoj sebi rješavam.“(S8), „Pokušam ga najbolje riješiti, ak ne mogu tražim drugo mišljenje.“(S6).

Sudionici kao strategije suočavanja spominju pisanje i slikanje, vožnju bicikla, plivanje, šetnju, uživanje u prirodi, putovanje, fizičke aktivnosti, spavanje kao način nošenja sa stresom, društvene mreže i igranje igrice kao strategiju opuštanja, pušenje i mijenjanje fokusa. U strategije suočavanja izbjegavanjem moguće je uključiti aktivnosti koje su sudionici naveli da rade u slobodno vrijeme kao što su gledanje filmova i serija, igranje igrice, učenje, čitanje, crtanje, kuhanje, druženje, odlazak na kulturne događaje, odmaranje i volontiranje. Međutim neke hobije sudionici ipak ne rade dok su pod emotivnim pritiskom, na primjer profesionalnom bavljenje sportom ili čitanje „Kad baš imam volju i želju onda više volim čitati jer to kad sam tužna i to onda ne bih ni bila svjesna što sam pročitala, tak da nema smisla.“(S7). Kusturin (2020.) kao još neke aktivnosti slobodnog vremena navodi vježbanje, izlete, sviranje gitare, cjeloživotno formalno i neformalno obrazovanje. Oni koji sudjeluju u aktivnostima slobodnog vremena pokazuju dobre razvojne ishode (Maurović, 2015.; Kusturin, 2020.; Van Breda i Dickens, 2017.).

Sudionici kako bi regulirali svoje emocije plaču, traže utjehu u hrani, piju kavu/čaj, koriste tehnike disanja i slušaju glazbu. Mladi u ovom istraživanju na probleme gledaju kao na izazove. Isto tako u istraživanju Frimpong-Manso (2020.) sudionici su na izazove gledali kao na privremene situacije s kojima će se mogu nositi i iz kojih će učiti. Kognitivno rekonstruiranje to jest sagledavanje situacije iz vedrije perspektive vidljivo je i u pozitivnom pogledu na život koji se spominje u temi životnih vrijednosti. Otporniji mladi često su imali mogućnost svoja negativna iskustva kod kuće ili u skrbi uz pomoć drugih pretvoriti u prilike za razvoj (Ellis, 2002.; prema Stein, 2005.).

Lou i sur. (2018.) ističu samoregulaciju kao čimbenik otpornosti. Drugim riječima, čimbenikom otpornosti se smatra sposobnost upravljanja i kontrole nad vlastitim ponašanjem, mislima, te prilagodba istih ovisno o zahtjevima situacije. Ihan (2010.) navodi neke čimbenike protiv stresa koje pridonose otpornosti: opuštenost i mirno disanje, poznavanje stresa i svih reakcija na situacije koje izazivaju stres, mirenje sa situacijom koju ne možemo promijeniti, sposobnost planiranja svog vremena, povjerenje u ljude te otvoren i pozitivan odnos prema sebi, ljudima i svijetu.

Sudionici uglavnom traže pomoć i razgovor, iako dio sudionika nije uvijek sklon traženju pomoći. Pozitivan odnos prema traženju pomoći je čimbenik koji doprinosi razvoju otpornosti (Kusturin, 2020.). „Spremnost na traženje pomoći i podrške, koja je potrebna svim mladima u ovom periodu života, povezana je sa slikom o sebi i načinom na koji je osoba pripremljena za izlazak iz skrbi i tranziciju u odraslo doba.“ (Sladović Franz, 2017.:36).

Iz navedenih iskaza sudionika u ovom istraživanju, može se zaključiti da je dosta sudionika sklono samostalnom rješavanju problema. U istraživanju Van Breda i Dickens (2017.) sudionici koji su pronašli adekvatan smještaj preferirali su samostalnost pri rješavanju problema. S druge strane, kod mladih koji se doživljavaju nezavisnim može im biti otežan razvoj strategija suočavanja i osobni razvoj u odnosu na mlade koji su visoko ovisni o drugim osobama (Stein, 2005.). Ključni čimbenici koji potiču otpornost kod mladih za vrijeme tranzicije su mogućnosti za razvoj sposobnosti rješavanja problema i vještina emocionalnog suočavanja (Newman i

Blackburn, 2002.). Mladi koji su razvili te vještine pokazuju se otpornijima (Frimpong-Manso, 2020.; Maurović, 2015.; Stein, 2005.).

Mladi iz alternativne skrbi u temi **socijalna podrška** navode: podrška obitelji: „Buraz, jako puno pričamo, daje mi savjete korisne... kakve god gluposti i što god napravim, on je taj koji će tu biti.“(S6), „Pa rekla bih brat i sestra... kakvu god podršku mogu, mislim ono u bilo kakvom smislu, ne znam, uglavnom oni su mi podrška.“(S7), „Mogu računat na roditelje. Vidimo se, pričamo zajedno ... sve moguće podrške“(S8), „Na svoju tetu... Ona je jedina osoba, ja se njoj uvijek povjerim, njoj uvijek kažem ocjene, uvijek idem s njom na more...“(S1); podrška partnera i njegove obitelji: „Mislim da mi najviše pomaže dečko, mislim skupa smo cijelo vrijeme. I rekla bih da njegova obitelj, to jest naša obitelj, rekla bih da se u njih najviše mogu pouzdati, da će mi fakat pomoći... Većinom to bude neki razgovor ak imam neki problem sa članom baš svoje obitelji onda više da me saslušaju, nekad je to i financijska pomoć, za što god mi zatreba uskočit će mi pa ću ja njima vratiti... to je emocionalna pomoć u smislu da me saslušaju, da razgovaramo o problemima u tome što me muči ili je to taj dio financijske pomoći koji mi zafali za nešto.“(S3); podrška prijatelja/ice: „Pa od prijatelja, razgovor ili ovisi ak je bila potrebna, ak se vraćam u prošlost ak je bio potreban smještaj ili nešto onda u tom smislu.“(S2), „Od cimerice, tu neku prijateljsku dimenziju.“(S4), „Od prijateljice kakvu god, čujemo se svaki dan... i šta god da je pitam ono, ona će mi odgovoriti u najboljem mogućem smislu.“(S8); podrška osoba iz okoline: „raska“(S1), „a ako nejde onda je tu trener...“(S7), „Zahvaljujući mentorici koju sam imala koja je zapravo socijalna radnica ovdje u Zagrebu... Tako da je ona sve nekako pratila taj moj proces i savjetovala me kako šta gdje. Naučila me je kako stvari funkcioniraju vani, ... doslovno svaki segment studentskog života mi je zapravo ona predstavila... koja mi je pomogla eto kroz sve one kritične faze, pa joj se najčešće i obraćam. Od te mentorice dobivam tu pravnu podršku, tu ono neku profesionalnu podršku.“(S4), „Na poslu konkretno od jednog kolege dobivam podršku apsolutnu...“(S4); održavanje odnosa s osobama iz skrbi: „U kontaktu sam prvo sa prijateljima, odnosno s drugom djecom koja su bila u domu, s odgajateljima s kojima sam se ja osjećala bliže i iz stambene i iz doma.“(S3), „ostali su kontakti, tak da dobri smo si, nekad se ovak čujemo pa i vidimo i tako. Ipak je to posebno kad si tako živio s nekim i ostaneš u kontaktu, lijepo

je to...“(S5), „Sa svojom odgajateljicom... odemo na kavu. Prvenstveno jer zna sve o meni, zna moja razmišljanja.“(S6), „Bio mi je jedan jako dobar prijatelj tamo koji je bio sa mnom u sobi... onda ja njega tražim po internetu, po Instagramu, Facebooku, nema gdje ga ne tražim, na kraju ga još uvijek ne mogu nać... Samo mi taj lik fali... mogao sam dosta pričat' s njim“(S1) te različiti oblici formalne podrške: „Ona je stručna suradnica, ona nam dolazi jedno tjedno kao podrška šta nam treba, idemo u dućan i tako to. I onda tako malo popričamo s njom ak nam šta treba. Ona je pružila informaciju za tu udrugu i vozački... (udruga) oni su sad tu podrška... I sad u ponedjeljak ići ću na te radionice za posao. Oni ti financiraju, ali onda si dužan ići na te njihove radionice, a vezano je za posao“(S5), „mi smo išli dosta na te radionice i onu su, često sam se javljala njima ukoliko sam trebala pomoć oko posla, oni su mi dosta tamo pomogli. Pa ono kad bi mi tipa trebala pomoć u vezi posla, ovoga nešto više informacija ili pomoć oko životopisa i molbe, onda bi mi oni pomogli.“(S7), „Na primjer pisala sam ministarstvu visokog obrazovanja... znala sam tražiti te jednokratne pomoći od Centra za socijalnu skrb. Onda sam imala stipendiju Rotter, ona stipendija što se dodjeljuje oporavku djeci za života izvan, za djecu koja su bila u domovima ili udomiteljskoj obitelji. Ja stvarno kome god sam se uvijek obratila uvijek sam dobila pomoć, ne mogu reći da sam bila zakinuta...“(S3), „...sad dobivam te neke jednokratne naknade kad ih ja pitam i izrazito zamolim... I dalje dobivam stipendiju od ministarstva.“(S4).

Navedeno upućuje da socijalna podrška u većoj mjeri proizlazi iz neformalnih izvora, ali i da su različiti oblici formalne podrške od velikog značaja za mlade iz skrbi. Sudionici kao podršku osoba iz okoline navode razrednicu, trenera, mentoricu, voditelja na poslu i kolege na poslu, a u manjoj mjeri osobnog mentora. Sudionici uglavnom ostaju u kontaktu s osobama iz skrbi te je samo jedan sudionik istaknuo gubitak odnosa s prijateljem iz skrbi. Kao u istraživanju Kusturin (2020.) u ovom istraživanju pokazuje se da su odnosi s braćom i sestrama i pojedinim drugim članova šire obitelji, kao i odnosi s partnerima za neke sudionike veliki izvor snage a posebno nakon izlaska iz skrbi.

U ovom istraživanju ističe se važnost socijalne podrške. Isto tako i druga istraživanja potvrđuju da je postojanje socijalne podrške čimbenik otpornosti (Campo i Commerford, 2016.; Kusturin, 2020.; Lou i sur., 2018.; Stein, 2005.; 2012.; Van

Breda i Dickens, 2017.). Mladi koji su iskazali najviše resursa za prevladavanje nedaća imaju snažne mreže socijalne podrške; predanog mentora ili osobu izvan obitelji (Newman i Blackburn, 2002.). Lou i sur. (2018.) ističu ulogu značajnih drugih u poticanju moralnog kompasa, vizije budućnosti i samoregulacije. Stein (2012.) i Frimpong-Manso (2020.) navode da je održavanje stabilnih društvenih mreža (kontinuitet odnosa) čimbenik koji pospješuje otpornost tijekom prijelaza iz skrbi u odraslu dob.

Također, u istraživanju Schofield i sur. (2016.) vidljivo je da je važan kontinuitet skrbi i dugoročna predanost osoblja iz ustanovama i stručnjaka koji su u doticaju s mladima tijekom njihove tranzicije. Naime, upravo stručne osobe koje s njima rade često stvaraju „obiteljski“ ugođaj u životima mladih te im mogu omogućiti da izgrade pozitivan identitet što pridonosi razvoju otpornosti u kontekstu sigurnosti i pripadnosti. Jedna od glavnih značajka uspješnog prijelaza u odraslu dob je osjećaj da su osobe iz skrbi i stručnjaci bili uz njih i nakon napuštanja skrbi. Bliski odnosi u skrbi mogu doprinijeti osjećaju sigurnosti, trajnosti i pripadnosti (Schofield i sur., 2017.). Kvaliteta odnosa u skrbi generalizira se na druge odnose, izgrađujući i održavajući tako važne sustave socijalne podrške (Van Breda i Dickens, 2017).

Iskustvo života u zajednici se očituje kroz zadovoljstvo područjem gdje se živi: „*Rekla bih da je odlična povezanost, blizu je centra, možeš pješice do centra... ima hrpa tih tečaja, plesa, aktivnosti ak se s nečim želiš baviti mislim da je jako dostupno.*“(S3), „... sve mi je blizu centru...“(S5), „*sviđa mi se lokacija, sviđa mi se povezanost.*“(S4), „*Sve mi je nadohvat...*“(S8); infrastruktura: „*Ovaj naš dom je top uređen...sad općenito kvart sad se sve nešto novo izgrađuje tak da, da dobro, ali meni to ide na živce.*“(S2), „*Većina u toj mojoj ulici su starogradnja, ali su obnovljene zgrade i novogradnje su sad.*“(S3), „*Stabilne su zgrade*“(S4), „*Pa to je više kao selo...Sve su kuće samo.*“(S7), pristup uslugama u zajednici: „*Opisala bih kvart... kao dostupnu, u smislu da imaš sve na njoj, sve ti je nadohvat ruke, povezana je sa svim... mogu reć' da mi je dobar pristup uslugama... udruga nema, osim jedne, oni su tu, ali oni ti ne mogu sad nešto, oni ti mogu to pružit psihoterapiju i tak neke stvari i to ti puno znači, ali ne znam, nemaju oni sad preširok spektar usluga. Oni više imaju tu neke te dijelove koje sam ja već prerasla, tipa pisanje životopisa i*

takve. “(S2), „Bavim se tim aktivizmom, sad sam krenula baš i u toj zajednici. “(S4), „većinom ta dostupnost sadržaja, ne moraš ni biti uključen, ali da se želiš uključiti znat ćeš da uvijek možeš u bilo kojem trenutku. “(S3), „nejdem, ne izlazim tam. “(S8).

Većina sudionika je zadovoljna područjem na kojem žive te uglavnom njihovo zadovoljstvo proizlazi iz dobre promete povezanosti ili lokacije. Skoro svi sudionici nisu uključeni u aktivnosti zajednice, iako dio sudionika koristi usluge u zajednici. Van Breda i Dickens (2017.) među istaknutim prediktorima otpornosti navode vanjske resurse koji su bili u domeni okoline, tj. sigurnost zajednice, financijska sigurnost obitelji, društvene aktivnosti i slično.

4.3. Ograničenja istraživanja

Ograničenje istraživanja predstavlja odabir uzorka. Putem Udruge „Igra“ i tehnikom snježne grude prikupljeni su sudionici, mlade osobe koji su bili u bilo kojem obliku alternativne skrbi. S obzirom na to da je dio uzorka istraživanja upoznat s nekim oblikom izvora podrške iz udruge „Igra“ moguća je pristranost. U istraživanje su uključeni oni za koje je procijenjeno da dobro funkcioniraju, međutim riječ je o subjektivnoj procjeni zaposlenica udruge koje poznaju mlade i subjektivnoj procjeni sudionika istraživanja za njihove poznanike koji su uključeni u istraživanje. Prije odabira namjernog uzorka moglo se provesti kvantitativno istraživanje, te u uzorak odabrati one sudionike koji bi na upitniku pokazali da postižu pozitivne ishode usprkos nedaćama. Različiti oblici alternativne skrbi dobro su pokriveni, no niti jedan sudionik nije imao iskustvo života u SOS-dječjem selu. Većim brojem sudionika postiglo bi se teorijsko zasićenje. Zbog korištenja intervjua sama prisutnost istraživačice mogla je utjecati na odgovore sudionika u istraživanju, na spremnost i otvorenost sudionika da govori i daje socijalno prihvatljive odgovore. Ograničenje ovog istraživanja može biti i što pojedini sudionici nemaju izgrađenu sliku o sebi, niti su svjesni vlastitih snaga i resursa.

Kako kvalitativno istraživanje s ovim tipom uzorka nema mogućnost generalizacije rezultata, bilo bi dobro nalaze ovog istraživanja provjeriti kvantitativnim istraživanjem na reprezentativnom uzorku, što bi nudilo mogućnost generalizacije rezultata. Longitudinalno istraživanje moglo bi pokazati koji su daljnji, dugoročni pozitivni ishodi tih mladih koji su izašli iz alternativne skrbi.

4.4. Praktične implikacije

Ovo istraživanje pridonosi obogaćivanju literature o otpornosti mladih nakon izlaska iz alternativne skrbi. Istraživanje može dati značajni uvid u živote mladih s iskustvom skrbi uzimajući u obzir hrvatski kontekst. Rezultati ovog istraživanja ukazuju na potrebu za ranijom pripremom za izlazak iz skrbi. Naime, za mnoge mlade je izlazak iz skrbi bio iznenađan. Stoga, potrebno je poboljšati pripremanje mladih za izlazak iz skrbi, tako da mlada osoba ranije dobije informaciju o izlasku iz skrbi te da ju se tijekom cijelog boravka u skrbi priprema na samostalni život. Pravovremeno treba izraditi plan izlaska iz skrbi te prije toga na temelju procjene stručnjaka u suradnji s djetetom treba dogovoriti za što, kako i kada pripremati (Sladović Franz, 2017.). Pripremi za izlazak iz skrbi treba se holistički pristupiti, pridajući jednaku važnost praktičnim, emocionalnim i međuljudskim vještinama. Dakle, priprema za izlazak se ne smije samo temeljiti na praktičnom osposobljavanju mladih da budu samostalni i da se nakon izlaska sami snalaze (Stein i Carey, 1986.; Stein i Wade, 2000.; prema Stein, 2005.). Nadalje, mladi nakon izlaska ponajviše koriste neformalnu podršku, gdje katkad stručna podrška izostaje. Potrebno je pružiti im adekvatnu stručnu podršku nakon izlaska iz skrbi - pri samom procesu osamostaljivanja treba im biti pružena emocionalna podrška te im treba olakšati pronalazak smještaja i zapošljavanje. Uza sve navedeno svi projekti koji su namijenjeni za pomoć mladima iz alternativne skrbi trebaju biti ostvarivi i održivi. Na primjer, projekt osobnog mentorstva kod mnogih nije zaživio. Neki mladi nisu bili pravovremeno informirani o svojim pravima. Stoga, potrebno je poraditi na pravovremenom informiranju i savjetovanju mladih. Rezultati ovog istraživanja daju temelj za razvoj daljnjih programa, projekata i aktivnosti usmjerenih na otpornost djece i mladih u alternativnoj skrbi, ali i za osmišljavanje novih usluga, rješenja za društvene promjene. U prvom planu treba biti razvijanje i jačanje snaga mladih iz alternativne skrbi i resursa u zajednici, kako bi se prevenirali negativni ishodi poput beskućništva. Moguće je osmisliti radionice (ili individualni rad) s mladima u dječjim i odgojnim domovima s ciljem razvoja zdrave slike o sebi i pozitivnog osjećaja identiteta.

5. Zaključak

Otpornost je prilagodba na životne okolnosti te postizanje pozitivnih ishoda usprkos prisutnosti rizika. Teorija otpornosti i teorija ekoloških sustava, kao dvije važne podloge ovoga rada govore o važnosti proučavanja razvoja pojedinca i čimbenika koji doprinose otpornosti uzimajući u obzir okruženje. Cilj je ovoga rada bio dobiti uvid u otpornost kod mladih nakon izlaska iz alternativne skrbi.

Kako bi cilj istraživanja bio ostvaren, provedeno je kvalitativno istraživanje u ožujku 2022. godine. Osam sudionika sa iskustvom života u različitim oblicima alternativne skrbi je odgovarao na pitanja polustrukturiranog intervjua, a dobiveni su podaci obrađeni tematskom analizom.

U ovom istraživanju pozitivni ishodi mladih odnose na raznolikost iskustva iz skrbi, osamostaljivanje, životne uspjehe i razvoj životne perspektive. U istraživanju je dobiveno da je mladima prilagodba na izlazak iz skrbi bila teška te se nisu osjećali spremnima pri izlasku iz skrbi. Zbog tih poteškoća, potrebna je ranija priprema za izlazak iz skrbi, kao i priprema za samostalan život. Priprema za život izvan zajednice omogućila bi mladima da se adekvatno odvoje od iskustva skrbi te uspješno prijeđu u odraslu dob. Gotovo svi sudionici naglašavaju obrazovni uspjeh, a on im predstavlja bitan resurs u prilagodbi nakon izlaska iz skrbi. Nažalost, ipak su se neki sudionici suočili s predrasudama okoline oko obrazovanja. Sudionici koji nisu više u sustavu obrazovanja nastoje se zaposliti ili već rade. Kod mladih iz skrbi je prisutna težnja k neovisnosti te vide životnu perspektivu u smislu planiranja budućnosti i postavljanja ciljeva.

Osim pozitivnih ishoda mladih, istraživanje je bilo usmjereno i na otkrivanje osobnih snaga i vanjskih resursa. U tom kontekstu važno je istaknuti kako mladi iz alternativne skrbi kao važan resurs ističu vlastito iskustvo. Iskustvo boravka u skrbi često je od strane sudionika opisivano osjećajem sigurnosti i povezanosti zbog brige odraslih osoba, osiguranog smještaja i životnih potrepa. Tijekom boravka u skrbi mladi kroz razne edukacije, aktivnosti, radionice i pravila usvajaju razne životne vještine koje im mogu biti korisne kasnije za samostalni život. Međutim, mnogi mladi nakon izlaska iz skrbi prepušteni su sami sebi - da se sami snalaze, prilikom čega se oslanjaju na podršku članova obitelji i prijatelja. Mladi iz skrbi shvaćaju

važnost materijalnih prilika za zadovoljenje osnovnih životnih potreba te im je stalo do obiteljskih i međuljudskih odnosa. Fizičko zdravlje sudionici uglavnom procjenjuju solidnim, dok neki uočavaju teškoće mentalnog zdravlja. Uz zdravlje, sudionici kao resurs ističu vođenje brige o sebi u vidu odlaska na preglede kod doktora, vježbanje, vođenja brige o higijeni, prehrani, snu i suzdržavanju od konzumacije alkohola. Većina sudionika je usmjerena na vlastiti rast i razvoj, što je u skladu s njihovim životnim razdobljem prelaska u odraslu dob. Većina sudionika ima pozitivnu sliku o sebi te su gotovo svi imali osjećaj ponosa jer „guraju naprijed“. Nadalje, kada se mladi opisuju, ističu vlastitu upornost, odgovornost i snalažljivost, što im također pomaže u svakidašnjem životu. Osim toga, mladi naglašavaju važnost socijalnih vještina. Naime, skloni su pomagati drugima, smatraju se dobrim prijateljima i dobro se snalaze u timskom radu. Neki ističu komunikativnost kao vlastiti resurs koji im pomaže u životu. Također, u istraživanju su strategije suočavanja sa stresom istaknute kao resurs. Mladi uglavnom na probleme gledaju kao na izazove, a pri suočavanju s izazovima smatraju se učinkovitima i snalažljivima. Uza sve navedeno, kod mladih je prisutan optimizam i nada. Većina sudionika nakon izlaska iz skrbi ima pozitivno iskustvo života u zajednici, ali uočava se potencijal većeg korištenja usluga koje su dostupne u njihovoj zajednici.

U konačnici, sve navedeno navodi na zaključak da su kod dijela mladih iz alternativne skrbi prisutne brojne unutarnje snage i vanjski resursi usprkos brojnim nepovoljnim okolnostima. Ovim istraživanjem je potvrđeno da mladi iz alternativne skrbi ostvaruju pozitivne ishode u svakodnevnom životu nakon boravka u skrbi. Na temelju dobivenih čimbenika moguće je razvijati programe osnaživanja mladih koji bi se trebali provoditi prije, tijekom i nakon izlaska iz alternativne skrbi. Općenito, potrebno je raditi na pružanju adekvatne stručne podrške mladima nakon izlaska iz skrbi.

6. Literatura

1. Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469–480.
2. Bartoluci, M. (2015). Smještaj djece izvan obitelji u Republici Hrvatskoj i Smjernice za alternativnu skrb UNICEF-a. *Pravnik*, 47, 1 (95), 53-71.

3. Bazeley, P. & Jackson, K. (2013). Coding basics. U: Bazeley, P. & Jackson, K. (ur.), *Qualitative Data Analysis with NVivo*. London: Sage, 68-93.
4. Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.
5. Campo, M. & Commerford, J. (2016). Supporting young people leaving out-of-home care. *Melbourne: Australian Institute of Family Studies*.
6. Chmitorz, A., Kunzler, A., Helmreich, I., Tüscher, O., Kalisch, R., Kubiak, T., Wessa, M. & Lieb, K. (2018). Intervention studies to foster resilience – A systematic review and proposal for a resilience framework in future intervention studies. *Clinical Psychology Review*, 59, 78-100.
7. Daniel, B., Wassell, S., & Gilligan, R. (1999). "It's Just Common Sense isn't it?": Exploring Ways of Putting the Theory of Resilience into Action. *Adoption & Fostering*, 23(3), 6–15.
8. Eret, L. (2012). Odgoj i manipulacija: razmatranje kroz razvojnu teoriju ekoloških sustava. *Metodički ogledi*, 19(1), 143-161.
9. Frimpong-Manso K. (2020). Stories of Care Leaving: The Experiences of a Group of Resilient Young Adults on Their Journey to Interdependent Living in Ghana. *Emerging Adulthood*, 8(1), 16-25.
10. Gazdek, M., & Horvat, I. (2001). Otpornost i prevencija poremećaja u ponašanju djece i mladih. *Kriminologija & socijalna integracija : časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 9(1-2), 85-94.
11. Glynn, N. (2021). Understanding care leavers as youth in society: A theoretical framework for studying the transition out of care. *Children and Youth Services Review*, 121(5), 105829.
12. Guthrie, G. (2010). *Basic research methods: An entry to social science research*. New Delhi: SAGE Publications India.
13. Ihan, A. (2010). *Snagom uma do otpornosti*. Mozaik knjiga.
14. Isakov, A.B., & Hrcic, J. (2020). Resilience among Youth in the Process of Preparation for Leaving Alternative Care. *Journal of Social Service Research* 47(1) , 88-103.
15. Kusturin, S. (2020). *Kvaliteta života mladih nakon iskustva institucijske skrbi*. Doktorski rad. Zagreb: Pravni fakultet, Studijski centar socijalnog rada.

16. Lou, Y., Taylor, E. P., & Di Folco, S. (2018). Resilience and resilience factors in children in residential care: A systematic review. *Children and Youth Services Review, 89*, 83–92.
17. Luthar, S. S., Cicchetti, D., & Becker, B. (2000). The Construct of Resilience: A Critical Evaluation and Guidelines for Future Work. *Child Development, 71*(3), 543-562.
18. Masten, A. S. (2011). Resilience in children threatened by extreme adversity: Frameworks for research, practice, and translational synergy. *Development and Psychopathology, 23*, 493–506.
19. Masten, A.S. (2014a). *Ordinary Magic: Resilience in Development*. The Guilford Press, New York & London.
20. Masten, A. S. (2014b). Global perspectives on resilience in children and youth. *Child Development, 85*(1), 6-20.
21. Maurović, I. (2015). *Otpornost adolescenata u dječjim domovima*. Doktorski rad. Zagreb: Pravni fakultet, Studijski centar socijalnog rada.
22. Milas, G. (2009). *Metode istraživanja u psihologiji i drugim društvenim znanostima*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
23. Ministarstvo rada, mirovinskoga sustava, obitelji i socijalne politike. (2021). *Godišnje statističko izvješće o primijenjenim pravima socijalne skrbi, pravnoj zaštiti djece, mladeži, braka, obitelji i osoba lišenih poslovne sposobnosti, te zaštiti tjelesno ili mentalno oštećenih osoba u Republici Hrvatskoj u 2020. godini*. Dostupno na mrežnoj stranici Ministarstva rada, mirovinskoga sustava, obitelji i socijalne politike: <https://mrosp.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Socijalna%20politika/Odluke/Godisnje%20statisticko%20izvjesce%20u%20RH%20za%202020.%20godinu.PDF>
24. Ministarstvo za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku. (2021). *Godišnje statističko izvješće o domovima i korisnicima socijalne skrbi u 2020*. Dostupno na mrežnoj stranici Ministarstva za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku: <https://mrosp.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Socijalna%20politika/Odluke/>

[Godi% C5% A1nje% 20statisticko% 20izvjesce% 20o% 20domovima% 20i% 20korisnicima% 20socijalne% 20skrbi% 20za% 202020.% 20godinu.pdf](#)

25. Newman, T., & Blackburn, S. (2002) *Transitions in the Lives of Children and Young People: Resilience Factors*. *Interchange*, 78. Edinburgh: Scottish Executive Education Department.
26. O'Dougherty Wright, M., Masten, A. S., & Narayan, A. J. (2013). Resilience processes in Development: Four waves on research of positive adaptation in the context of adversity. U: Goldstein, S., Brooks, R. B. (ur.), *Handbook of Resilience in Children*, 15–37.
27. Refaeli, T. (2017). Narratives of care leavers: What promotes resilience in transitions to independent lives? *Children and Youth Services Review*, 79, 1–9.
28. Samuels, G. M., & Pryce, J. M. (2008). “What doesn’t kill you makes you stronger”: Survivalist self-reliance as resilience and risk among young adults aging out of foster care. *Children and Youth Services Review*, 30(10), 1198–1210.
29. Schofield, G., Larsson, B., & Ward, E. (2017). Risk, resilience and identity construction in the life narratives of young people leaving residential care. *Child & Family Social Work*, 22, 782–791.
30. Shpiegel, S. (2016). Resilience among older adolescents in foster care: The impact of risk and protective factors. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 14(1), 6–22.
31. Skupnjak, D. (2012). Teorija razvoja i učenja L. Vygotskog, U. Bronfenbrennera i R. Feuersteina kroz prikaz slučaja. *Život i škola*, 58(28), 219-228.
32. Sladović Franz, B. (2017). Tranzicija u odraslo doba djece i mladih iz alternativne skrbi. U: Popović, S. i Zloković, J. (ur.), *Djeca i mladi u alternativnoj skrbi: Zaštita prava na zdravlje* (str. 26-40). Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.
33. Stein, M. (2005). *Resilience and Young People Leaving Care: Overcoming the odds*. York: Joseph Rowntree Foundation.
34. Stein, M. (2012). Young People Leaving Care: Supporting Pathways to Adulthood. *Emotional and Behavioral Difficulties*, 19(3), 337-339.

35. Ungar, M. (2011). The social ecology of resilience. Addressing contextual and cultural ambiguity of a nascent construct. *American Journal of Orthopsychiatry*, 81, 1-17.
36. Van Breda, A. D., & Dickens, L. (2017). The contribution of resilience to one-year independent living outcomes of care-leavers in South Africa. *Children and Youth Services Review*, 83, 264–273.
37. Vrčelj, S., & Zloković, J. (2010). Rizična ponašanja djece i mladih. *Odgojne znanosti*, 12(1), 197-213.
38. Windle, G. (2010). What is resilience? A review and concept analysis. *Reviews in Clinical Gerontology*, 21(2), 152–169.
39. Zakon o socijalnoj skrbi (2018). *Narodne novine*, NN 18/2022

7. Prilog

Prilog 1. Protokol

1. **Molim te da razmisliš o stvarima u tvom životu koje su te učinile osobom kakva si danas. Sada ću ti postaviti nekoliko pitanja oko toga.** Kako ti trenutno ide u životu? Kako je pandemija utjecala na tvoj život? Do kojih aspekata života ti je najviše stalo? Koje dobre stvari možeš izvući iz iskustva u alternativnoj skrbi? Što si naučio? Što se zbivalo?
2. **Kako si doživio svoj prijelaz iz alternativne skrbi u odrasli život?** Kako je bilo napustiti brigu i živjeti samostalno? Kako bi procijenio svoju pripremljenost za samostalan život? Što ti je sve pomoglo nakon izlaska iz skrbi, da se pripremiš na samostalan život?
3. **Tko ti je sve pomogao pri izlasku iz skrbi i kako?** Jesi li imao mentora ili nekog sličnog tome tko ti je bio podrška tijekom prijelaza na život izvan skrbi? Jesi li i dalje u kontaktu s osobama iz skrbi?
4. **Kako bi se opisao kao osoba?** Što misliš o sebi? Kako se osjećaš u vezi sebe? Što vidiš kao svoje snage i kvalitete? Koje kvalitete ti pomažu da savladaš prepreke na koje nailaziš u životu? Ima li nešto što ti izaziva osjećaj ponosa? Ako da, što? Kako se snalaziš kod kuhanja/ kupovine namirnica/ raspolaganje novcem? Kako se snalaziš u timskom radu? Imaš li neki svoj moto koji te vodi kroz život? Što ti daje nadu? Što bi rekao za sebe da si optimist ili realist ili pesimist?
5. **Kako bi procijenio svoje fizičko zdravlje?** Kakva ti je prehrana? Koliko ti je bitna vlastita higijena? Koliko ti je važno vježbanje? Uspjevaš li spavati onoliko sati koliko misliš da ti je potrebno? Jesi li pušač? Koliko često konzumiraš alkohol?
6. U tijeku je pandemija i mnogi ljudi procjenjuju svoje mentalno zdravlje lošije. **Kako bi procijenio svoje mentalno zdravlje?**
7. **Koje su najznačajnije aktivnosti koje činiš u slobodno vrijeme** (hobiji, tečajevi, volontiranje, obrazovanje...)? Što voliš raditi? Kako planiraš i organiziraš slobodno vrijeme? S kime najviše provodiš slobodno vrijeme?

8. **Tko ti je uzor?** Imaš li nekoga tko te inspirira? Imaš li nekoga tko te usmjerava?
9. **Općenito, kada si u stresnoj situaciji ili pod pritiskom, što ti pomaže ili što činiš da to prebrodiš?** Kako se nosiš s izazovima? Što činiš kada se pojavi problem? Kako bi procijenio svoju snalažljivost pri rješavanju problema?
10. **Od koga potražiš pomoć kad imaš problem?** Ako uobičajeno ne tražiš pomoć, a pomoć ti je tada potrebna, što te sprječava da potražiš pomoć? Možeš li na nekoga računati kada stvari ne idu dobro? Kakvi su ti odnosi s drugima? Kakvu podršku dobivaš od njih?
11. **Kako se nosiš s teškim osjećajima?** Što radiš da se umiriš ili opustiš?
12. **Kakav ti je pristup uslugama u tvojoj lokalnoj zajednici, tamo gdje sada živiš?** Koliko procjenjuješ da su kvalitetne usluge koje ti se nude?
13. **Kako bi opisao okolinu u kojoj živiš (kvart, zajednica, dom) ?** Što ti se sviđa u tvojoj zajednici? Kako se osjećaš u svojoj zajednici? Kakve su infrastrukture/zgrade? Jesi li uključen u neke aktivnosti zajednice?
14. **Kako bi opisao društvo u kojem živimo?**
15. **Reci mi nešto o svojim ciljevima ili planovima.** Što vidiš da radiš za godinu dana? Za tri godine? Za pet?
16. **Koja je tvoja poruka za mlade u skrbi? A što bi poručio stručnjacima koji rade s mladima?**
17. **Želiš li još nešto ispričati ili dodati? Kako ti je bilo?**

Prilog 2. Poruke za mlade u skrbi

Da definitivno se bore za sebe i da ne odustaju.

Rekla bi im da nikad ne odustaju od svojih snova, da se stvarno mogu ostvariti, da to što žive u tom sustavu da tu uopće nije loša stvar zato što to u današnje vrijeme nije bilo kao prije ne znam u 19./20.st., nije ništa strašno i da u današnjem svijetu stvarno tko želi on može ostvariti sve što želi, naravno u skladu sa svojim afinitetima i ono ako nisi sposoban za bit... ak ne znaš matematiku, nećeš biti najbolji stručnjak iz

matematike, ali ono što ti ide možeš biti najbolji u tome, ako se ti dovoljno uključiš u to, potruđiš.

Prije nego što izađete iz skrbi, definitivno se informirajte sa svime što mislite da vam je bitno, od tih administrativnih procesa do tog što vam je bitno nakon toga što izađete u smislu smještaja gdje ćete biti, koliko dobro stojite s financijama, na kog možete računati, na kome se možete obratiti u slučaju ikakvih problema i definitivno imajte plan B.

Moja poruka da vjeruju u sebe i da budu hrabri, odvažni i to je to.

Da probaju otkrit sebe i čeme bi se bavili u životu i da slušaju zapravo gospođe jer one ne žele ništa loše, nego žele samo pomoć.

Moja poruka bi bila, ja znam da je nekad teško shvatit neke stvari koje vam ljudi nametnu, ali trebali bi se potruditi ih shvatiti jer će nam trebat kad tad, kad tad će nam trebat, ne nameću ih nam jer mogu, nego zato što nam treba, pogotovo tako u nekim zdravstvenim ustanovama. I mislim da bi se trebali bar potruditi poslušati jer će nam dobro doć. Znam da je teško, ali to se sve kasnije shvati da vrlo dobro dođe. Možda ne shvatimo tad u tom trenutku, ali shvatimo kasnije. Teško je mladima išta preporučiti dok oni sami nešto ne shvate, al' opet ne mogu sami shvatiti bez tuđe pomoći je l'... ali ja mislim da je potreban taj strah... da suzbiju to, sve te loše stvari... ne znam kaj bi im preporučila. Da se potrudite malo upoznat sebe i da se potrudite da vode normalne živote. I da nitko nije rekao da će biti lako, bilo je teško u skrbi, bit će teško i vani, samo, vani je čak nas nitko ne može, mislim imamo roditelje i tak prijatelje, ali nitko nas neće moć' toliko usmjeravati koliko tam'... Dijete ak u bilo kojem trenutku ima problem, da treba reć', ne da trpi u sebi.

Prilog 3. Poruke za stručnjake koji se bave mladima

Poručila bih da rade na sebi.

Rekla bih da sam zahvalna svima koji su jako dobri ljudi koji djecu koja su u sustavu potiču da budu dobri ljudi, da se razvijaju, a oni koji to nisu ono ljudi fulali ste zanimanje.

Stručnjacima koji rade s mladima bi poručila da se puno više usmjere na njih kao na pojedince i da utvrde gdje su njihovi najveći nedostaci i da na tome s njima rade intenzivno barem godinu dana prije nego što izađu iz skrbi.

Da rade s mladima, da ih pripreme za život, da ih nauče nekim osnovnim stvarima. To bi sve trebalo biti u školama i za porez i za zdravstveno, mirovinsko, puno toga. Mislim da je naše obrazovanje jako grozno, dosadno. Treba biti kućanstvo, domaćinstvo, porezi, treba bit sve to da te nauče, a ne da ti učiš sam nepotrebnih stvari... Bitno je da se mijenja i Centar za socijalnu skrb i domovi i da što manje djece bude. I da ti što su u domu da ih se priprema kad krene srednja škola, da ih se poveže s obitelji ako su, ako je netko iz obitelji okej, da im se pomogne, da oni lakše i bolje krenu u život i da znaju sve te neke osnovne stvari, da se ne desi da ne znaju za te osnovne stvari i za tekući račun i za zdravstveno i za sve to što ti je bitno.

To sve zna u teoriji, ali u praksi nije isto i možda da im pruži praktični dio, da ne bude sve super bajno, nego da se prije lupe koji put u glavu i da pokušaju napraviti sve što to da im dokažu, da im predoče... Tako da ono moraš proć', ima nekih koji to u teoriji, al' najbolja je praksa. Škola na vlastitom iskustvu je najskuplja, ali i najbolja, bogme da, naučiš ... i to pamtiš cijeli život.

S obzirom da nisam imala loša iskustva s nikim, poručila bi im da se nastave dalje ovako trudit pomoći koliko mogu jer meni su dosta pomogli i sam nek ostane tak'.

Puno strpljenja za mlade jer na mladima svijet ostaje, ne znam stvarno šta bi stručnjacima preporučila. Oni znaju dobro raditi svoj posao, znaju.